

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

HETVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM
2. szám

Magyar Országos Levéltár
Budapest, 2004

TARTALOM

Közlemények

- LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutásának kezdete 3
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: Az első abszolutisztikus adórendszer Erdélyben (a *Systema Bethleniana* létrejötte) 45
- GARADNAI ZOLTÁN: Maurice Couve de Murville francia külügyminiszter magyarországi tárgyalásai (1966. július 28.–július 30.) (Magyarország helye és szerepe a francia nyitási politikában, 1966-ban) 75

Forrásközlések

- NEUMANN TIBOR: Nemes vagy jobbágy? (Egy Turóc megyei késő középkori jogszokás elemzése) 93
- OROSZ LÁSZLÓ: A két világháború közötti német „délkelet-kutatás” és a magyar tudomány kapcsolatához: Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése (2. rész) 117
- SZABÓ CSABA: Adalékok Izrael állam megalakulásához és a Magyar Népköztársasággal való kapcsolatához (1949–1953) 155

Irodalom

- PÁL–ANTAL SÁNDOR: Székely önkormányzattörténet. Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 2002. (Erdély emlékezete) (Ism.: KIS PÉTER) 233
- Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: MAYER LÁSZLÓ–TILCSIK GYÖRGY. Szombathely, 2003. (Ism.: KATONA CSABA) 235
- HERMANN RÓBERT: Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái (Ism.: LÁZÁR BALÁZS) 238
- Fejezetek a katolikus egyház hódoltságkori történetéből (MOLNÁR ANTAL három kötetét ism.: SIPTÁR DÁNIEL) 241

Hommage à

- Sahin-Tóth Péter (1965–2004) 249

OROSZ LÁSZLÓ

**A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI NÉMET „DÉLKELET-KUTATÁS”
ÉS A MAGYAR TUDOMÁNY KAPCSOLATÁHOZ: FRITZ VALJAVEC
ÉS MÁLYUSZ ELEMÉR LEVELEZÉSE
(2. RÉSZ)**

ON THE RELATION OF THE GERMAN SOUTHEAST-RESEARCH BETWEEN THE TWO WORLD WARS AND THE HUNGARIAN SCIENCE. THE CORRESPONDENCE OF FRITZ VALJAVEC AND ELEMÉR MÁLYUSZ. (PART 2). The correspondence shows the relation of Valjavec, descending from the Banat and Budapest, living in Munich, and Mályusz between 1935 and the summer of 1944. Valjavec, as the editor of the *Südost-Forschungen* — the journal of one of the centres of German ethnic research, the *Südost-Institut* —, had an expanded correspondence with the authorities of Hungary and the whole South-Eastern Europe, including Elemér Mályusz, the main figure of Hungarian ethnic research. It is especially interesting for us to see how Valjavec — as the loyal follower of German imperial interests — could establish a permanent professional relationship with the Hungarian scientist standing on the opposite side, studying the problems from the point of view of his own country. The letters show the process how Valjavec gains the confidence of the fundamentally mistrustful Mályusz, taking advantage of the local exclusion of the Hungarian scientist, and turning the periodical arguments involving Mályusz into his own favour.

27.

Kistarcsa, 1938. augusztus 27.⁸⁶

Mélyen tisztelt Professor úr,

tegnap érkeztem Magyarországra s igen örülnék ha talán szeptemberben találkozhatnánk. Valószínűleg október közepéig maradok itten.

Öszinte tisztelője
Valjavec

⁸⁶ Valjavec e levelezőlapja minden bizonnyal csak megkésve érthette utol Mályuszt, bár aktualitását így sem vesztette el, így a kért találkozó még szeptember folyamán létrejöhetett. (Ezt Valjavec hazaérkezése után írt levele igazolja. Vö. 1938. október 17.) Az eredetileg augusztus 27-én Kistarcsán, majd továbbküldve augusztus 29-én Budapesten lebélyezett lap augusztus 30-án ismét továbbítva egy harmadik (immár mátrafüredi) bélyegzőt kapott, végül „elköltözött” bélyegzővel továbbíthatatlannak nyilvánították. Mályusz épp ekkor fejezhette be 1938. május 7-i levelében előre jelzett nyári vakációját, így fordulhatott elő, hogy elkerülték egymást a levéllel.

28.
[Kistarcsa], 1938. október ?⁸⁷

Sehr verehrter Herr Professor,

gerne würde ich mich wieder mal mit Ihnen unterhalten, falls Sie dazu Lust hätten. In diesem Fall bitte ich um Ihre geneigte Verständigung.

Mit den besten Empfehlungen

F. Valjavec

29.
München, 1938. október 17.

Hochverehrter Herr Professor!

Ich erlaube mir Ihnen mitzuteilen, daß ich bereits nach München zurückgekehrt bin, wohin mich dringende Arbeiten zurückriefen.

Meine Archivstudien in Debrecen waren sehr erfolgreich. Das Archiv selbst ebenso wie das Verhalten der Archivbeamten hat auf mich den allerbesten Eindruck gemacht.

Ich habe übrigens im I. Band der Matricula Civium (S. 159) unter den neu aufgenommenen Bürgern einen Mályus Mihály gefunden. Ein Herkunftsort war nicht angegeben. Vielleicht ist dieser Hinweis für Sie nicht ganz ohne Bedeutung.

Im Sinne unserer Besprechung, an die ich mit viel Freude zurückdenke, darf ich also hoffen, daß Sie für eines der nächsten Hefte unserer „SODF“ einen grundsätzlichen Aufsatz über die Au[f]gaben der ungarischen Volksgeschichte zu schreiben die Güte haben werden. Genauer Titel, Umfang usw. bleibt vollkommen Ihnen überlassen. Das Manuskript würde ich dann ins Deutsche übertragen. Sehr freuen würde es mich auch, wenn Sie bei Gelegenheit Ihre Miscelle über Josef II. einsenden könnten, die ich schon sehr gerne herausbrächte.

Ich habe bereits veranlaßt, daß Ihnen die gesamten einschlägigen Veröffentlichungen des Instituts für Ihr neues Institut⁸⁸ zugehen. Als ich übrigens das letzte Mal bei Ihnen war, hatten Sie die Freundlichkeit, mir die Arbeit von Koloman Benda⁸⁹ anzubieten. Ich

⁸⁷ A datálatlan levelezőlap csak a postai bélyegző alapján azonosítható. E második találkozás minden bizonynyal nem jött már létre október folyamán, erre az enged következtetni, hogy a müncheni történész már hazaérkezése után, otthoni keltezésű levelében számolt be első találkozásuk után sorra került debreceni kutatásainak esetleg Mályuszt is érdekelhető mellékeredményéről. Vö. Valjavec–Mályusz 1938. október 17.

⁸⁸ A budapesti egyetem keretei közt Mályusz kezdeményezésére és az ő irányítása alatt 1938-ban felállított Magyar Népiség- és Településtörténeti Intézetéről van szó. (Létrejöttének körülményeihez l. MÁLYUSZ ELEMÉR: *Népiségtörténet*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket készítette SOÓS ISTVÁN. Bp., 1994., 15.)

⁸⁹ BENDA KÁLMÁN (1913–1994) történész. Kutatási területe Magyarország kora újkori politika- és művelődéstörténete. Szóban forgó munkája: *A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV–XVII. században)*. Bp., 1937. Valjavec lapja számára ismertette NÉMEDI LAJOS. *Südostdeutsche Forschungen*, 4. (1939), 439–440.

habe das Exemplar damals nicht brauchen zu können geglaubt, da das Institut und auch ich ein Exemplar bereits besaß. Nun ist es aber so gekommen, daß ich noch ein Besprechungsstück der Bendaschen Arbeit benötigen würde, sodaß ich Ihnen sehr verbunden wäre, wenn Sie die Gewogenheit besäßen, mir vielleicht bei Gelegenheit Ihr überzähliges Exemplar entweder zu senden oder für mich aufzuheben, bis ich wieder einmal nach Ungarn komme, was hoffentlich in nicht allzuferner Zeit der Fall sein wird. Schließlich muß ich Ihnen noch danken, daß Sie das Zusammentreffen mit Prof. Domanovszky⁹⁰ vermittelt haben. Ich denke an die Stunde, die ich bei ihm verbrachte, gerne zurück. Sie war mir auch deswegen lehrreich, weil sie mir von der Persönlichkeit Domanovszkys ein Bild vermittelt hat, das ich gewonnen zu haben mich sehr freue.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin,

Ihr aufrichtiger
Valjavec

30.

München, 1938. október 18.

Hochverehrter Herr Professor!

In der Anlage erlaube ich mir Ihnen ein Schreiben zu übersenden, das ich an Herrn Prof. Eckhardt⁹¹ gerichtet habe. Rücksicht darauf, daß es sich meinerseits um ein Anliegen handelt, das sowohl den Interessen der deutschen wie der ungarischen Forschung zu dienen berufen ist, darf ich Sie herzlichst bitten, sich bei Gelegenheit meiner Bitte gütigst annehmen zu wollen.

Mit bestem Dank auch schon im voraus,

Ihr aufrichtiger
Valjavec

Herrn
Prof. Alexander Eckhardt,
Budapest.

[München], 17. X. 1938

Hochverehrter Herr Professor!

Erlauben Sie mir, bitte, mich an Sie als derzeitigen Dekan der Philosophischen Fakultät der Universität Budapest mit einem Anliegen zu wenden.

⁹⁰ Domanovszky Sándor (1877–1955) történész, az MTA tagja. A *Századok* szerkesztője (1913–1943), a budapesti egyetemen a művelődéstörténet nyilvános rendes tanára. Kutatási területe: középkori magyar történet, gazdaságtörténet, művelődéstörténet, agrártörténet.

⁹¹ Eckhardt Sándor (1890–1969) irodalomtörténész, az MTA tagja. 1923–1958 között a Pázmány Péter Tudományegyetem francia tanszékének professzora. Kutatási területe a francia irodalomtörténet, a magyar–francia kultúrkapcsolatok, a reneszánsz korának magyar irodalma.

In unseren „Südostdeutschen Forschungen“ möchte ich eine möglichst erschöpfende Berichterstattung über die kulturwissenschaftlichen Neuerscheinungen aus Ungarn einrichten und benötige zu diesem Zwecke auch die Dissertation der einzelnen philosophischen Fakultäten, die ich von den Provinzuniversitäten bereits auch erhalte. Ich verspreche mir davon einen nicht unerheblichen wissenschaftlichen Ertrag sowohl für die deutsche Forschung als auch für die ungarische. Selbstredend wäre es aber für diese ganzen Bestrebungen von größter Wichtigkeit, daß wir auch die Dissertationen der Budapester Philosophischen Fakultät zum Zwecke laufender Berichterstattung erhielten. Meine Bitte, hochverehrter Herr Professor, geht nun dahin, daß Sie sich in dieser Angelegenheit verwenden möchten, damit wir auch die Budapester Doktorarbeiten möglichst laufend übersandt bekommen könnten. Ich glaube, wie gesagt, daß dies im beiderseitigen wissenschaftlichen Interesse läge.

Unser Institut wäre übrigens durchaus bereit, die Portoauslagen, die vielleicht nicht ganz unerheblich wären, selbst zu übernehmen, bez[iehungs]w[eise] einmal oder zweimal im Jahr zurückzuvorgüten.

Mit gleicher Post erlaube ich mir Ihnen das neueste Heft unserer „SODF“, dem zum ersten Mal eine Bücher- und Zeitschriftenschau beigegeben ist, zu übersenden.

Empfangen Sie, bitte, den Ausdruck meiner aufrichtigen Hochachtung

(gez.) Dr. Fritz Valjavec

31.

München, 1938. november 5.

Hochverehrter Herr Professor!

Mit der gleichen Post erlaube ich mir Ihnen eine Veröffentlichung über die Geschichte des sog. Waldviertels⁹² zu übersenden, das gerade nach der volks- und siedlungswissenschaftlichen Seite hin wertvolles Material enthält und für die ungarische Forschung nicht uninteressante Parallelen bieten dürfte. Wir haben seinerzeit die Herausgabe des Bandes gefördert und einige Exemplare bekommen, von denen ich mir ein Stück für Sie zu überreichen erlaube.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin,

Ihr aufrichtiger
Valjavec

32.

[Bp.], 1938. november 16.

Kedves Barátom!

Az elmúlt hetek izgalmai, a sok aggodalom, majd öröm szolgáljon mentségemül, hogy igen lekötelező, kedves megemlékezéseit, a figyelem jeleit csak ennyire megkésve köszönöm meg. Nagy örömet szerzett nekem valamennyi levelével, küldeményével. Az

⁹² *Das Waldviertel. Ein Heimatbuch.* Zgst. von EDUARD STEPAN. Bd. 7. Geschichte. Wien, 1937.

intézetemnek megküldött kiadványokat hálásan katalógizáltuk, hallgatóim állandóan forgatják, használják azokat. A Waldviertel-t egyelőre én tanulmányozom s talán szabad megvallanom, hogy nagy írigységgel gondolok az Önök tudományos életére, amely ilyen szép munkát tud, sok más teljesítménye mellett, életre hívni. A debreceni polgárok közé felvett Mályusz Mihály pedig nagy meglepetés volt számomra, mert családomnak nem volt tudomása ilyen nevű tagjáról s egyelőre nem is tudjuk még elhelyezni a leszármazási táblán.⁹³ Ha netán feljegyezte volna Kolléga Úr az évszámot s ezt egyszer — de csak alkalmilag! — közölné velem, nagyon megköszönném szívességét.

Sok ajándékát — sajnos — csak kevéssel viszonzozhatom. Benda értekezését elküldöttem már régebben, egyik hallgatómat, Harsányi Andrást pedig figyelmeztettem, hogy a domonkos-rend középkori történetéről írott disszertációját⁹⁴ két példányban juttassa el Kolléga Úrhoz. Bár azóta Angliába utazott Harsányi, bízom abban, hogy teljesítette óhajomat. Ha nem kapta volna azonban meg a könyveket Kolléga Úr, kérem, értesítsen, majd küldök példányt. Azt hiszem, több adat mégis csak érdekelné, így a kölni egyetemen tanult magyar dominikánusok száma, vagy a Petrus Nigri-ről szóló rész stb. A napokban elküldöm a Nyitra megye betelepüléséről szóló értekezést.⁹⁵ Ez ugyan megjelent a Századokban,⁹⁶ de talán — a Próna környéki német telepek miatt is — jó, ha külön is meg lesz a könyvtárban. Bár a dolgozat súlypontja a magyarság településtörténetén van, azt hiszem, hogy az egész megye, mint keret ismertetése nincs tanulság nélkül a szlovák és német történetírásra sem. Dékánunk⁹⁷ egyébként szívesen kész a doktori értekezéseket Kolléga Úr rendelkezésére bocsátani — mint azt már meg is írta⁹⁸ — csak az elszállítás gondját szeretné, ha levenné róla. Ha netán ebben a tekintetben tehetnék valamit, szívesen állok rendelkezésére.

A magyar néptörténeti kutatásról írandó cikkekre vonatkozólag csak megismételhetem — írásban is — teljes készségemet.⁹⁹ Mihelyt megszabadulok a türelmi rendelettől,¹⁰⁰

⁹³ Mályusz apai és anyai ágon egyaránt a 17. századig visszavezethető tősgyökeres felvidéki családból származott. Anyai őseit még Carallia eperjesi vértörvényszéke végeztette ki, azon század legelején élt apai őseinek pedig az eredetileg szláv csengésű „Jablonovszky” lefordításából származó latinisított nevet köszönheti a család. (Vö. THOMAS VON BOGYAY Mályusz-nekrológia. *Südost-Forschungen*, 49. (1990) 365–369.)

⁹⁴ HARSÁNYI ANDRÁS: *A domonkosrend története Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. [Reprint. Bp., 1999.] Harsányi András (1914–1996) egyháztörténész, református lelkész, Harsányi Zsolt író fia. Kutatásai főként a reformáció korára vonatkoznak. A kommunista hatalomátvétellel párhuzamosan az Egyesült Államokba távozott. A munkát Valjavec lapja számára ismertette IVÁNYI BÉLA. *Südostdeutsche Forschungen*, 4. (1939), 212–213.

⁹⁵ FÜGEDI ERIK: *Nyitra megye betelepülése*. Bp., 1938. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 1.) Fügedi Erik (1916–1992) történész. Kutatási területe a középkori magyar társadalomtörténet.

⁹⁶ FÜGEDI ERIK: Nyitra megye betelepülése. *Századok*, 72. (1938) 273–319, 488–509.

⁹⁷ Eckhardt Sándorról van szó (vö. 91. l.), aki 1938–1939-ben állt a pesti egyetem Bölcsészettudományi Karának az élén.

⁹⁸ L. Eckhardt Sándor 1938. október 24-i levelét Valjavecnek (*Bayerisches Hauptstaatsarchiv*)

⁹⁹ A téma 1938 kora őszén, személyes találkozásuk alkalmával merült fel, amint erről Valjavec 1938. október 17-i leveléből értesülhetünk. E budapesti beszélgetés alkalmával oszthatta meg müncheni kollégájával Mályusz a magyar népiségtörténeti kutatások életre hívásával kapcsolatos, a 20-as, 30-as évek folyamán kiérlelt koncepcióját. Erre vonatkozóan a pályafutása legkorábbi szakaszától kezdve recenziók sorai közé rejtett, vagy a Hóman-féle gyűjteményes kötetben (*A magyar történetírás új útjai*. Szerk. HÓMAN BÁLINT. Bp., 1931.) megírt elképzelései, immáron tételes kidolgozásra vártak. Valjavec saját folyóiratának rokon

legelső elvégzendő feladatomban ez a cikk lesz. Amióta elolvastam folyóiratomban legújabb számában H. Steinackernek igen őszinte, okos, nyílt bírálatát,¹⁰¹ még nagyobb örömmel gondolok a tanulmányra, amelynek tervét Kolléga Úr szíves volt felvetni. Azt hiszem, hogy valóban közelebb jutunk egymáshoz, ha ugyanazon az elvi alapon indulunk meg; azon, amely valamennyiünk számára egyformán biztosítja a túlzásoktól való mentességet. Azt hiszem, gyakran fel[fo]gom majd keresni kézirataimmal — de azért ne ijedjen meg, nem leszek terhére! — már csak azért is, hogy együttműködésünk szükségességét idehaza, nálunk is dokumentáljam egyesek előtt.¹⁰² Kérem, jelentse ismeretlenül is tiszteletteljes kézsókjaimat kedves menyasszonya Önagyságának s fogadja legszívélyesebb üdvözléseimet.

Igaz híve
Mályusz Elemér

(bár ellentétes előjelű, azaz német népiségtudományi) szellemiségű irányvonalához illeszkedőnek érezvén a magyar népiségtudomány szárnypróbálgatásait, teret kínált magyar kollégájának elképzelései számára. Mályusz végül nem a *Südostdeutsche Forschungen*-ben fogalmazta meg gondolatait, hanem Magyarországon, és az elkövetkező években a magyar történettudomány berkein belül komoly hullámokat kavart. L. még 102. és 143. l.).

¹⁰⁰ MÁLYUSZ ELEMÉR: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Bp., 1939. (A magyar protestantizmus történetének forrásai)

¹⁰¹ Harold Steinacker tartalmas recenziójának tárgya HORVÁTH JENŐNEK a Szent István Akadémián 1936. május 15-én tartott vendéglőadása: Történetszemléletünk egysége és a történelmi Magyarország. Karácsonyi és Fraknoi szellemi öröksége. (KlNy. Bp., 1937. 9.) *Südostdeutsche Forschungen*, 3. (1938) 435–436.

¹⁰² Mályusz annak ellenére, hogy a német népiségtudomány hangneme, olykor politikai motivációit sem titkoló célkitűzései, bizonyos módszerei és sablonjai iránt fenntartásokat táplált, s ezeket alkalomadtán határozottan visszautasította, elismeréssel tekintett a vonatkozó német kutatások (l. szervezetek, intézmények, orgánumok, finanszírozás stb.) hálózatának bonyolult, de tökéletesen összehangolt organizációjára. A magyarországi tudományos életben belülről tudatosan (akár a legmagasabb, miniszteri szintig!, vö. 143. l.) felvállalt konfliktusai is jelentős mértékben azzal magyarázhatók, hogy a hazai történettudomány általa „állóvíznek” tekintett rendszerét felkavarja, és a hasznosítható német minták alapján, ám szigorúan a magyar érdekek szolgálatába állítva és a hazai viszonyokra adaptálva, hasonlóan ütőképes szervezet létrehozását kényszerítse ki. Mályusz tehát nem az újszerű kihívások megoldására hivatott német kutatási módszerek ellen emelte fel szavát (hiszen e kihívások a két állam közös történelmi-politikai traumája, az első világháborút lezáró békediktátumok következtében jórészt megegyeztek, és népiségpolitikai konzekvenciáik is analógok voltak), hanem épp az ellen, hogy e Mályusz által is hatékonyan tekintett tudományos módszereket a német kutatás a magyarok ellen (is) megpróbálja kijátszani. Védekezésül az egyedül üdvös megoldásnak azt tekintette, hogy az expanzív német tudománypolitikával annak saját módszereit állítja szembe. E koncepcióját a kemény küzdelmek tudatos felvállalásával (ha kellett, botrányt kiváltó cikksorozat publikálásával; vö. 143. l.) próbálta keresztülröltetni, és minden bizonnyal e törekvéseinek sorába illeszkedett az is, hogy — kezdeti fenntartásai ellenére — évtizedes kontaktust ápolta magát a német népiségtudományi szemlélet mellett elkötelező, de korrespondenciája által bizonyítottan korrekt szakmai kapcsolatokra törekvő müncheni szerkesztővel. Az egyébként rendszeresen támadott német népiségtudomány köreiből fenntartott nexus ugyanis épp a hazai tudományos élet számára volt hivatott bizonyítani az ideológiai szakadékokra hivatkozó elzárkózás és passzivitás zsákutcáját. Amíg Szekfü és az általa fémjelzett történetírói irányvonal elzárkózott a kapcsolattartástól (l. Szekfü levele Valjavecnek Hermann Oncken ellehetetlenítése kapcsán, 1935. október 30.; kiadva: NEHRING: i. m. 20–21.), akkor Mályusz annál inkább (és épp nekik címezve) „az együttműködés szükségességét” (l. fent) hirdette.

33.

München, 1938. november 19.

Hochverehrter Herr Professor!

Haben Sie meinen schönsten Dank für Ihre freundlichen Zeilen, die mich außerordentlich erfreuten.

Die Arbeit von Harsányi habe ich erhalten. Besten Dank! Sie ist vorzüglich gelungen. Die Arbeit Karácsonyis über die Geschichte des Franziskanerordens in Ungarn¹⁰³ läßt sich damit gar nicht vergleichen. Sie dürfen mit Recht auf diese Arbeit stolz sein. Ich habe sie bereits mit großem Interesse gelesen und aus ihr sehr viel gelernt.

Der Abhandlung über die Besiedlung des Komitates Neutra¹⁰⁴ sehe ich mit großem Interesse entgegen. Ich werde sie selbst in den „SODF“ anzeigen,¹⁰⁵ da mich die ungarische Siedlungsgeschichte ebenso sehr interessiert wie die deutsche. Ich glaube sogar sagen zu können, daß wir, was das ganze Karpatenbecken anbelangt, siedlungsgeschichtlich erst dann klar sehen können, wenn die Arbeiten ungarischerseits in Fluß gekommen sind. Solange wir beispielsweise die Geschichte des ungarischen Volksbodens in der Slowakei samt seinen Veränderungen im Laufe der Geschichte nicht genau kennen, können wir auch keine bündigen Aussagen über den slowakischen Volksboden und die dortigen deutschen Sprachinseln erwarten. Ich war von jeher ein Gegner der Methode, die die deutschen Sprachinseln im Südosten erforschen wollte, ohne von der Umwelt und den Gegebenheiten des Gaststaates entsprechend Notiz zu nehmen.

Umso mehr wird es mich daher freuen, Ihren Aufsatz über die ungarische Volksgeschichte möglichst bald in den „SODF“ bringen zu können. Ich habe guten Grund, anzunehmen, daß er im gesamten Ausland, in Deutschland, aber auch in den Nachfolgestaaten großes Aufsehen erregen wird. Wenn Sie dem einen oder anderen Teil Ihrer Ausführungen Kartenskizzen beigeben wollen, so steht dem nichts im Wege. Überhaupt wird es mich aufrichtig freuen, möglichst oft und möglichst viel aus Ihrer Feder bringen zu dürfen. Abgesehen von der persönlichen Freude, die mir meine Bekanntschaft mit Ihnen verursacht, weiß ich nur zu gut, welch hoher wissenschaftlicher Gewinn sich daraus für unser Organ ergibt. Ich weiß genau, daß man in Ungarn an vielen Stellen meine Zeitschriftkennt und sich vor allem daran stoßt, daß mitunter Aufsätze erscheinen, die gegen den ungarischen Standpunkt gerichtet sind. Man vergißt

¹⁰³ KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I–II. Bp., 1923–1924. Karácsonyi János (1858–1929) az MTA r. tagja, történész, teológus, nagyváradi kanonok, c. püspök. Fő kutatási területe Magyarország középkori története, ill. katolikus egyháztörténet volt.

¹⁰⁴ Nyitra

¹⁰⁵ Valjavec nem írt ismertetést a Fügedi-disszertációról. Megpróbálta ugyan a kérdéskörben járatos Kniezsa Istvánt megnyerni bemutatására (vö. I 10. l.), majd miután e kísérlete sikertelennek bizonyult, 1940 őszén Otto-Albrecht Isbertnél, a Berliini Magyar Intézet, majd a stuttgarti *Deutsches Ausland-Institut* munkatársánál próbálkozott, és kapott biztató választ (1940. október 22.; október 30.). Végül azonban Mályusz településtörténeti disszertációsorozatának első darabjáról a müncheni lapban nem jelent meg recenzió.

dabei aber, daß dieser Standpunkt nicht mein Standpunkt ist, man vergißt dabei ferner den multilateralen Charakter der Zeitschrift zu berücksichtigen, die nicht einen bestimmten Standpunkt einnimmt, sondern der zwischenstaatlichen Zusammenarbeit dadurch dienen will, daß die Forschung eines jeden Landes ihren Standpunkt frank und frei entwickeln kann. M. E. gehört es zu den Folgen des mitteleuropäischen Nationalismus, daß die Kulturwissenschaft der einzelnen Völker heute in gewissen Gegensätzen zueinander geraten ist, die sich auch beim besten Willen nicht von heute auf morgen aus der Welt schaffen lassen. Es kommt daher nach meiner Ansicht alles darauf an, nicht die Ruhe zu verlieren und die bestehenden Möglichkeiten der Zusammenarbeit voll und ganz auszunutzen. Ich glaube, daß durch die Ausschaltung unsachlicher Momente und Tonarten ein gegenseitiges Sichkennenlernen vieles dazu beitragen kann, daß im Laufe der Zeit sich die Gegensätze stärker abschleifen als das augenblicklich möglich erschiene. Jedenfalls aber stehen die „SODF“ der ungarischen Forschung ebenso offen wie der deutschen, sodaß man also ungarischerseits im wesentlichen die gleichen Chancen hat. Eben weil ich diesen Grundsätzen huldige, weiß ich Ihre Zusammenarbeit zu schätzen und werde immer jeden Beitrag nicht nur von wissenschaftlichen Standpunkt aus begrüßen, sondern auch als Baustein zu einer psychologischen Fühlungnahme, wenn ich mich so ausdrücken darf.

In diesem Zusammenhang möchte ich Sie übrigens auch noch an Ihre freundlich in Aussicht gestellten Miscelle über Kaiser Josef II. erinnern. Ich würde mich außerordentlich freuen, sie in einem der nächsten Hefte zum Abdruck bringen zu dürfen.

Die Studien Klockes, „Deutsches und madjarisches Dorf“,¹⁰⁶ habe ich leider in unserem Dublettenbestand nicht mehr auftreiben können. Da ich sie aber selbst nicht eben benötige und Sie die Arbeit wohl doch besser benützen können als ich, erlaube ich mir Ihnen mein eigenes Exemplar zu übersenden.

Mit gleicher Post gestatte ich mir ferner einige weitere Kleinigkeiten an Ihr Institut abgehen zu lassen. Ich werde es auch in Zukunft immer bedenken. Besitzen Sie schon die Arbeit Schünemanns über Österreichs Bevölkerungspolitik¹⁰⁷ (Ihr Institut hat es schon)? Sollten Sie noch kein Exemplar besitzen, sende ich es Ihnen gerne zu.

Das Schreiben von Prof. Eckhardt¹⁰⁸ habe ich mit Freude gelesen. Die Übersendung der Arbeiten ist freilich etwas schwierig. Wäre aber die Sache nicht vielleicht so zu machen, daß eine Budapester Speditionsfirma die Arbeiten abholt, verpackt und nach München transportiert? Die Rechnung würde dann hier beglichen. Wenn Sie vielleicht bei Gelegenheit einer Speditionsfirma den Auftrag erteilen könnten, wäre ich sehr froh (Voraussetzung ist allerdings, daß die Rechnung dann hier in München bezahlt werden kann, damit keine Devisenscherereien entstehen).

¹⁰⁶ KLOCKE, HELMUT: *Deutsches und madjarisches Dorf in Ungarn*. Leipzig, 1937. (3. Beiheft zum Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik; Bd. VII.)

¹⁰⁷ A munkához l. 37. l.j. A második világháború elején Franciaországban elesett Konrad Schünemann (1900–1940) a Berlini Magyar Intézet munkatársa volt, és rendszeres cikkírója a magyarországi német népiségtudományi folyóiratoknak. Nekrológia: BRACKMANN, ALBERT: Konrad Schünemann zum Gedächtnis. *Ungarische Jahrbücher*. XX. (1940) Heft 1–2., 1–6., illetve TAFFERNER, ANTON: Univ.-Prof. Dr. Konrad Schünemann zum Gedächtnis. *Deutsche Forschungen in Ungarn*. IV. (1939) Heft 3–4. [1941], 285–289.

¹⁰⁸ Vö. 98. l.j.

Michael Mályus wurde 1707 als Bürger in Debrecen aufgenommen.
A méltóságos asszonynak kézcsókomat, a legszívélyesebb üdvözetekkel kész,

őszinte híve
F. Valjavec

34.
München, 1938. december 9.

Hochverehrter Herr Professor!

Die Arbeit Fügedis¹⁰⁹ habe ich mit großem Interesse gelesen. Sie scheint mir sehr gut zu sein. Meinen herzlichsten Glückwunsch! Hoffentlich folgen Arbeiten gleichen Ranges in möglichst großer Anzahl.

Wegen der Besprechung von Fügedis Buch habe ich eben an Dr. Kniezsa¹¹⁰ geschrieben. Sie sind doch hoffentlich damit einverstanden? Wenn Sie Herrn Kniezsa bei Gelegenheit sehen, könnten Sie ihn vielleicht auch an die Sache erinnern. Ich würde mich, offen gestanden, auch deswegen freuen, wenn Kniezsa die Besprechung machen würde, weil ich alles vermeiden möchte, was darauf hindeuten könnte, als ob ich mich in philologicis ganz der Richtung Moór¹¹¹ verschrieben hätte. Im Gegenteil! Ich lege größten Wert darauf, gerade auch mit den Budapester Sprachwissenschaftlern in einem möglichst engen Konnex zu stehen, was freilich nicht nur an mir liegt.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, denen sich auch meine Gattin anschließt, bin ich

Ihr
F. Valjavec

35.
Bp., 1938. december 10.

Kedves Barátom!

Örömmel olvastam a házasságkötéséről szóló értesítést. Engedje meg, hogy szívből jövő szerencsekívánataimat még egyszer kifejezésre juttassam életének e legbőlcsebb cselekedete alkalmával. De legyen szabad figyelmeztetnem arra is, hogy feleségemmel együtt számítunk arra, hogy legközelebbi budapesti útjára elhozza a Nagyságos Asszonyt magával s alkalmat ad arra, hogy megismerkedjünk vele.

¹⁰⁹ Vö. 95. lj.

¹¹⁰ Kniezsa István (1898–1965) nyelvész, néprajz-, település- és helynévkutató, szlavista, az MTA tagja. Fő kutatási területe: a magyar–szlovák nyelvhatár problémája (eredményeit 1941-ben publikálja majd), ezért választotta őt Valjavec a recenzió elkészítésére. (Vö. Valjavec–Kniezsa 1938. december 9.) Kniezsa válasza sem méltatja a müncheni laptól érkező felkérést.

¹¹¹ Vö. 74. lj.

Amidőn arra kérem, hogy jókívánságaimat a Nagyságos Asszony előtt is — kézcsokjaim jelentése mellett — tolmácsolni szíveskedjék, a „hivatalos” ügyeket más levélre tartva fenn, maradok a legszívélyesebb üdvözetekkel

igaz híve
Mályusz Elemér

36.

München, 1938. december 23.

Hochverehrter Herr Professor!

Für Ihre freundlichen Glückwünsche erlaube ich mir Ihnen verbindlichst zu danken. Sie haben mich wirklich sehr erfreut!

Erlauben Sie mir, bitte, daß ich als geplagter Redakteur an Sie die Anfrage richte, bis wann wir Ihre Miszelle über Kaiser Josef II. und die Serben sowie Ihren Aufsatz über ungarische volksgeschichtliche Forschung erhalten könnten. Ich kann mir lebhaft vorstellen, wie sehr Sie durch die verschiedensten Arbeiten, die teilweise sehr dringlicher Natur sein mögen, in Anspruch genommen werden. Wenn ich aber von Zeit zu Zeit mit bescheidenen, keineswegs ungebührlich drängenden Erinnerungen an Ihre Türe anklopfe, so bitte ich auch nur darin ein Zeichen meiner aufrichtigen Wertschätzung zu sehen, die mich in begreiflichem Egoismus dazu veranlaßt, mir möglichst viel aus Ihrer Feder für meine Zeitschrift zu sichern.

Mit besten Grüßen und Wünschen zum Weihnachtsfest und Jahreswechsel, die ich auch Ihrer sehr verehrten Frau Gemahlin auszurichten bitte,

Ihr aufrichtiger
F. Valjavec

37.

[München, 1939. január 2.]

Die besten Wünsche für ein glückliches, schaffensreiches 1939 von Ihrem

F. Valjavec

38.

Kistarcsa, 1939. március 15.

Sehr verehrter Herr Professor,

augenblicklich befinde ich mich auf einer Studienreise unterwegs. Heute abend fahre ich nach Klausenburg u. Hermannstadt, werde aber ab 31. d[ieses] M[ona]ts wieder in Ungarn sein. Sehr dankbar wäre ich Ihnen daher, wenn Sie mir bis dahin an meine hiesige Adresse Mitteilung geben könnten, ob u[nd] wann wir uns nach meiner

Rückkehr treffen könnten. Ich bleibe bis zum 7. IV. in Ungarn u[nd] würde mich sehr freuen, wenn eine Zusammenkunft möglich wäre.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen

F. Valjavec

39.

[Bp.], 1939. április 1.

Kedves Barátom!

Március 15-i, Kistarcsáról írott sorait nagyon restelkedve olvastam. Régi, lekötelezett adósnak érzem ugyanis magamat s levele eszembe juttatta, hogy hónapok óta készüldöm az írásra. A halogatást azonban, kérem, tulajdonítsa annak a körülménynek, hogy mondanivalóm hétről-hétre annyira gyarapodott, hogy egy igen-igen hosszú levél sem jelentett volna megoldást. Ha most a legegyszerűbb megoldásra, az élőlészóval való elintézésre alkalmat adna, nagyon lekötelezne. Akkor elmondanám Önnek, hogy a nagy kérdést, a magyar néptörténetet talán úgy lehetne megoldanunk, hogy először egy terjedelmesebb cikkben a „középkori magyar nemzetiségi politikát” ismertetném meg. Ez ugyanis ki van dolgozva, mivel előadásaimban a múlt szemeszter folyamán ismertettem.¹¹² Megbeszélhetnők, hogy hány fejezetre oszlana, hány térkép kellene s eredményemet is előadnám. Meggyőződésem szerint Ön nem találhat, német részről, kifogásolni valót. Nagyobb ellenkezésbe kerülhetnek azonban a mi, magyar uralkodó közfelfogásunkkal,¹¹³ amely talán rossz néven is vehetné, hogy a szentistváni eszméről vallott hitet

¹¹² Mályusz az 1937/38-as tanév I. félévében „A középkori magyar néptalaj”, a II. félévben pedig „A középkori magyar kultúrtalaj (a magyarság és a nemzetiségek)” címmel hirdette meg előadásait. Saját bevallása szerint (vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: *Az egynyelvű ország* — I. 131. lj. —, 139.) ebben az időszakban, amíg az óráira készült és a témakörben mindinkább elmélyült, került szembe a nemzetiségek iránti középkori toleranciának a magyar történeti tudatba bevesződött tételével.

¹¹³ Uralkodó közfelfogáson Mályusz természetesen örök riválisának, a — már leköszönt, de még mindig megkérdőjelezhetetlen politikai befolyással rendelkező — Bethlen miniszterelnök közvetlen köréhez tartozó Szekfü Gyulának széles körben elfogadott történeti-politikai nézetrendszerét érti, amely nemcsak hogy illeszkedett, de egyenest alakítója volt a „Szent István-i állameszme” prioritásán nyugvó, és a Kárpát-medence történeti egységében gondolkodó korabeli magyar államideológiának. Az első magyar király befogadó és toleráns, hagyományosan példaértékűnek tekintett nemzetiségpolitikája Szekfü tudományos és politikai publicisztikájában, és nyomában a mérvadó sajtó hasábjain, valamint a közoktatás területén a katolikus erkölcsiség talapzatát erősítette és tudatos politikai üzenetként az egységes történeti magyar állam morális létjogosultságát támasztotta alá. Ezen ideológiai konszenzust, vagy legalábbis az alapjait betetőző hivatalos történetfelfogást csak kevesen merték megtámadni, különösen nem a türelmes magyar nemzetiségpolitika doktrínájának kikezdése által, hiszen ez a „Szent István-i állameszme” dualizmus kori és két világháború közötti lecsapódásának, konkrét politikai tartalmának, ti. a nem magyar etnikumú népeket is magába foglaló „politikai magyar nemzet” létének hiteles képviselőleté ásná alá. Márpedig ez, különösen a csonka Magyarországon megmaradt egyetlen számottevő kisebbség, a németiség radikalizálódása, valamint a küszöbön álló aktuális népszámlálást (1941) kísérő nacionalista félhangok ismeretében politikai lavina elindulásának veszélyével fenyegethetne. E kontextus ismeretében vállalta Mályusz az újabb konfrontációt Szekfüvel (és az „uralkodó közfelfogással”), amikor annak — a hivatalos álláspontot népszerűsítő — tanulmányát (A magyarság és kisebbségei a középkorban. Vázlatok egy hazai kisebbségtörténethez. *Magyar Szemle* XXV. kötet (1935), 5–13.) egy hosszas értekezésben megtámadta (A középkori

német folyóiratban óhajtom kissé korigálni. De, meggyőződésem szerint sikerül a tények alapján és az igazság felmutatásával elhárítani az akadályokat s bízom abban, hogy a magyar tudományos életet jellemző elfogulatlanság könnyűvé fogja tenni dolgozatom eredményeinek itthoni elfogadtatását. Ha elutazom is az ünnepekre, az csütörtök előtt már nem történik meg. Így bármikor rendelkezésére állhatok, amikor Önnek a legmegfelelőbb. Ha nincs más elfoglaltsága kedden, 4-én délután vagy este felé, akár ebéd után is szívesen várom, hogy a cikket megbeszélhessük. Természetesen más napon is; telefon-számom: 1-562-04.

Engedjen meg azonban egy megjegyzést. Szeptember óta a világ nagyot változott, oly jelenségeket is vetve fel, amelyekkel még nem sikerült tisztába jönnöm, mert fájó volna végleg kiábrándulni bizonyos eszményekből s mert talán van még remény a további megértéshez. Ha azonban Ön is úgy gondolná, hogy a mai ún. Szlovákia lakosságának 41 %-a német¹¹⁴ — végül is ez lehet az Ön meggyőződése — úgy, ne vegye rossz néven, ha minden további tárgyalást, megbeszélést teljesen céltalannak tartok. Ebben az esetben talán halasszuk el együttműködésünket oly időpontra, amikor a hivatalos német elfogás nagyobb megértést fog tanúsítani a magyarral szemben.

Természetesen mindez nem érinti az Ön személye iránti nagyrabecsülésemet s baráti érzelmeimet, amelyek hangsúlyozásával maradok

igaz híve
Mályusz

magyar nemzetiségi politika. Vö. 124. l.), és bizonyítani próbálta, hogy az első királyok nemzetiségpolitikáját éppen nem a tolerancia, hanem a türelmetlenség és a letelepedő idcgenek beolvasztására való törekvés irányította, amit az bizonyítana, hogy az érkezőket lehetőség szerint nem egy tömbben, hanem az ország egész területén szétszórva, jelentősebb magyar népi tömegek közé telepítették. A tolerancia, az autonómia-igények akceptálásának jelei majd csak a 15. századtól, tehát amikor a rendiség kivirágzásával szélesebb társadalmi rétegek jutnak a hatalomba (vagyis egyfajta „demokratizálódással”) együtt mutatkoznak (l. *Universitas Saxonum*). A 40-es évek elején e témakör kapcsán lezajlott újabb pengeváltásuk, csakúgy mint a vitát kiváltó — imént említett — értekezését postázza a rendkívül érdeklődő Valjavecnak) leginkább azt bizonyítja, hogy érveikkel nem sikerült meggyőzniük egymást, és bár a nemzetiségi kérdés kapcsán mindketten kifejtették saját nemzetfogalmukat, amelyek végeredményben a trianoni békediktátum revíziójának alátámasztására szolgálnának (mindössze ennyiben áll konszenzusuk), ám Szeckfü továbbra is politikai nemzetben és „államrezon”-ban, hatalmi konstellációkban gondolkodva képzelte el a területi integritás visszaállítását, míg Mályusz a korabeli német nemzetfogalomtól ihletve (ám azzal szemben) népi nemzetet látott maga előtt. Utóbbi általában a magyar művelődés önállóságának hangsúlyozásával, a nemzeti összetartozás-tudat felébresztésével, belső és nem állami erő mozgósításával kívánt célhoz érni. (Vitájuk ezen szakaszához l. ERŐS, 103–125.)

¹¹⁴ E sorok írója minden igyekezete ellenére sem akadt nyomára a Mályusz által sérelmezett számadat forrásának.

40.

[Kolozsvár], 1939. április 4.

Hochverehrter Herr Professor,

leider hatte ich in Siebb.¹¹⁵ so viel zu tun, daß ich mich in Budapest nicht mehr aufhalten kann, sondern von Klsbg¹¹⁶ aus direkt weiterfahren muß. Ich hoffe, meinen Budapester Besuch bald nachholen zu können. Darf ich Sie bei dieser Gelegenheit übrigens an Ihre Miszelle über Jos[ef] II. u. die Serben sowie den anderen in Aussicht gestellten Aufsatz¹¹⁷ erinnern? Ich wäre sehr froh, wenn ich wenigstens die Miszelle bekäme.

Herzlichste Grüße

Ihr aufr.
F. Valjavec

41.

München, 1939. június 12.

Sehr verehrter Herr Professor!

Erst heute komme ich dazu, Ihr Schreiben vom 1. 4. zu beantworten, das mir nach Deutschland nachgesandt worden ist.

Selbstverständlich kann ich nicht der Meinung sein, daß der deutsche Bevölkerungsanteil in der Slowakei 41 [%] v[on] H[eute] ausmacht. Darüber ist jede Erörterung überflüssig. Auch von einer irgendwie ernstzunehmenden deutschen Stelle wurde das noch nie behauptet.¹¹⁸ Im übrigen kann ich Ihre Stimmung wohl verstehen, möchte aber

¹¹⁵ Siebenbürgen – Erdély¹¹⁶ Klausenburg – Kolozsvár¹¹⁷ A II. József és a szerbek kapcsán készülő kisebb cikkhez vö. 78. lj., a nagyobb tanulmány pedig a Mályusz által szorgalmazott magyar népiségtörténeti kutatások alapvetése lenne (vö. 99. lj.), amelyet Valjavec 1938. október 17-i levelének tanúsága szerint magyarországi találkozásuk alkalmával, 1938 kora őszén vitattak meg, majd a megírás szándékát Mályusz 1938. november 16-i levelében ismételtlen megerősítette.¹¹⁸ Valjavecnak a szlovákiai nemzetiségi arányokra vonatkozó élénk érdeklődését jelzi, hogy az ezzel kapcsolatos kutatásokból maga is kivette részét, és jelentős mennyiségű, részletes kidolgozásra váró dokumentációt halmozott föl. Az adatok kiértékelése és szemléltetése terén jelentkező további munkálatok ésszerű elosztása ügyében kapcsolatba lépett a stuttgarti *Deutsches Ausland-Institut* munkatársával, a Kárpát-medence németisége iránt hozzá hasonlóan elkötelezett Otto-Albrecht Isberttel. A levelezés a két intézmény kooperációját bizonyítja. „Wir haben vor — írja Valjavec —, nach Abschluss der Erhebungen über den deutschen Blutsanteil in der Slowakei die gewonnenen Ergebnisse kartographisch festzuhalten. Ich würde es begrüßen, wenn wir in diesem Punkt eine Zusammenarbeit erzielen könnten in der Form, dass Sie in Stuttgart die Karten auf Grund meiner Unterlagen ausarbeiten.” (Valjavec–Isbert, München, 1940. június 24.) Válaszában Isbert is üdvözölte a tervet és kész volt vállalni a kartográfiai ábrázolást: „Ihren Vorschlag zur gemeinsamen Darstellung des deutschen Blutanteils in der Slowakei begrüße ich sehr und bin bereit, auf Grund Ihrer Unterlagen hier die kartographische Darstellung vorzunehmen.” (Isbert–Valjavec, Stuttgart, 1940. június 27.) A sikeres közös vállalkozás eredményéről már ismét a müncheni történész leveléből értesülünk: „Für die Übersendung der schönen und gelungenen Slowakeikarte danke ich Ihnen verbindlichst. In volkspolitischer wie volkswissenschaftlicher Hinsicht wird sie der zukünftigen Arbeit wertvolle Dienste leisten.” (Valjavec–Isbert, München, 1940. szeptember 6.)

dazu bemerken, daß auch auf ungarischer Seite gelegentlich absonderliche Stimmen vernehmbar werden.

Ich für meine Person sehe angesichts der Lage die Aufgabe für unsere Arbeit darin, streng sachlich zu arbeiten und jede Meinung zu Wort kommen zu lassen. Als aufrichtiger Freund des ungarischen Volkes und seiner Kultur schließe ich mich der in Ihrem Brief ausgedrückten Hoffnungen an, daß sich alles zum Besten wenden möge.

Ich bin mit den verbindlichsten Empfehlungen,

Ihr aufrichtig ergebener
F. Valjavec

42.

[Kistarcsa], 1939. augusztus 13.

Sehr verehrter Herr Professor,

ich habe Ihnen noch bestens für die Übersendung Ihres schönen Buches¹¹⁹ zu danken, deren Lektüre ich mich eben mit viel Gewinn widme.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen

Ihr
F. Valjavec

43.

Bp., 1939. október 21.

Kedves Barátom!

Igen örülök, ha abba a helyzetbe juttat, hogy személyesen megköszönhetem legutóbb megküldött Széchenyi-tanulmányát.¹²⁰ Mivel azonban az értekezések, amelyek közt Önt érdeklőt kereshetünk, az egyetemen vannak, arra kérném, talán ott legyen szerencsém. Szerdán délután 1/2 6-ig van órám, attól kezdve szabad vagyok. (Tudom, hogy a délután Önnek alkalmasabb, mint délelőtt.) Ha azonban az időpont nem konvenial, legyen szerencsém lakásomon. Rendesen itthon szoktam tartózkodni, annál is inkább, mert kisebb influenza kényszerít erre.

A viszontlátásig szívéllyes üdvözlettel¹²¹

igaz híve
Mályusz
[A szobám az I. emeleten van!]

¹¹⁹ Mályusz hatalmas „Türelmi rendelet”-kötete. (Vö. 100. lj.) Valjavec maga recenzálta a vaskos munkát. Rövid, néhány soros írása minden véleménynyilvánítástól tartózkodik, csupán a kötet felépítésének, tartalmi egységeinek bemutatására szorítkozik, és csak utolsó mondataiból érződik ki a hatalmas munkateljesítmény respektálása. (*Südoszt-Forschungen*, 5. (1940), 1000–1001.)

¹²⁰ VALJAVEC, FRITZ: Die neue Széchenyi-Forschung und ihre Probleme. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* IV. (1939), 90–110.

¹²¹ A két korábbi követő, újabb személyes találkozásuk létrejöttéről nem rendelkezünk információkkal. [O. L.]

44.
München, 1940. május 22.

Sehr verehrter Herr Professor!

Für die Übersendung des interessanten Aufsatzes über „Die ungarische Gesellschaft im Zeitalter der Hunyadis“¹²² danke ich Ihnen sehr!

Er ist mir umso wichtiger, als gerade die von Ihnen angeschnittenen soziologischen Fragen für eine gerechte Beurteilung des ungarischen Staates unerlässlich sind.

Mit bestem Gruß

F. Valjavec

45.
Bp., 1940. október 3.

Kedves Barátom!

Nagy örömet szerzett nekem, hogy megajándékozott a „Kultureinfluss“¹²³ hatalmas kötetével. Óriási munkateljesítmény. Szívből gratulálok hozzá. Bizonyára nagy megnyugvást érez most, hogy az első kötetet olvasói kezébe adta, hiszen a második kötet elkészítése, az alapok megrögzítése után, lényegesen kevesebb fáradságot fog okozni. Vagy már talán kész is vele? Az Ön munkabírásától még ez is kitelik! Ilyen hatalmas munkát nem könnyű gyorsan elolvasni, főleg ha az ember, mint én is, nyaralás után sok hivatali munka kellős közepébe kerül. Be kell vallanom, hogy még csak egyes részeit olvashattam. Ezek éppen olyanok voltak, amelyekkel kapcsolatban konstatálhattam, hogy korábban megjelent felfogásomat, nézeteimet, bizonyításaimat nem fogadta el. Bízom azonban jószerecsémben, hogy akadnak majd olyan pontok is, amelyekben meggyőződésünk nem különbözik egymástól. De ha ilyen nem is lesz, azt hiszem, továbbra is megbecsüljük egymás felfogását, bármennyire eltérjenek is egymástól.

Mivel az utóbbi időben már ritkán van alkalmunk levelet váltani, talán megbocsátja, ha gratulációimhoz mindjárt egy kérést is csatolok: Nagybecsű folyóiratából, a Forschungen-ből, amelynek, mint a Századokban megjelent legutóbbi dolgozatomból¹²⁴

¹²² MÁLYUSZ ELEMÉR: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbériség és a rendiség problémája.) *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*. I-II. Szerk.: LUKINICH IMRE. Bp., [1940]., I. 309–433. (Klny. Bp., 1940.)

¹²³ VALJAVEC, FRITZ: *Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns*. (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten; 21.; ill. Schriftenreihe der Deutschen Forschungen in Ungarn, XV.), München, 1940.

¹²⁴ Vö. A középkori magyar nemzetiségi politika. *Századok*, 73. (1939), 257–294. és 385–448. E rendkívül sok vitát kavart kétrészes tanulmányában Mályusz valóban több helyütt is hivatkozik a Valjavec által szerkesztett *Südosstdeutsche Forschungen*-re. A nemzetiségi kérdés kapcsán a 30-as években Szekfű Gyulával folytatott polémiajunkt egyik — a vitapartnerének irányzott — oldalvágásaként épp a *Südosstdeutsche Forschungen* nyitó-évfolyamában megjelent Szekfű-tanulmány [Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter. *Südosstdeutsche Forschungen*, 1. (1936), 16–26.] szolgál számára fegyverként, hogy bizonyítsa, nem csupán ő vádolható a szellemtörténeti irány részéről a nemzeti tudatosság megjelenési formáinak (talán olykor anakronisztikus és erőltetett) firtatásával, de maga Szekfű is „kiemeli az uralkodóknak a ki-

is kitűnik, szorgalmas olvasója vagyok, a III. évf[o]lyam] 2. száma (1938 Sept[ember]) az utolsó, amely még birtokban van. Vajjon szabadna arra kérnem, hogy az azóta megjelent füzetekkel, ill. kötetekkel megajándékozzon? Hasonlóképpen boldogan mondanám magamat könyvsorozata 13., 18., 19., 20. számai birtokosának is (Steinacker, Schlereth, Schmidt, Weinelt).¹²⁵ Némi ellenértékül bátor volnék felajánlani az intézetem kiadásában most megjelent következő munkákat: A középkori Szatmár megye és Bihar megye a török pusztítás előtt.¹²⁶ Az előbbi 240, a másik 420 l, térképekkel. Természetesen 2–2 példányban küldeném ezeket, de ha szükséges, készséggel 3–3 példányban is.

sebbségekkel szemben követett eljárásában a tudatosságot". (i. m. 261.) Más helyütt a hivatkozás éle épp a Valjavec lapjában teret kapott szellemiség ellen irányul. Támadólag idézi FRIEDRICH MÜLLER-LANGENTHALnak a müncheni lapban közölt cikkét (Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nationsuniversität“ in Siebenbürgen und ihres Vermögens. Ein Beispiel volkrechtlicher Entfaltung mit Geschichtsmächtigkeit. *Südostdeutsche Forschungen*, 3. (1938), 44–68.), mégpedig abban az összefüggésben, hogy a *völkisch* történetírás követői „mit sem törődnek a magyar állam szervezetének s a királyi hatalomnak a súlyával”, és a nemzetiségek törekvései eredményeül tüntetik fel a számukra engedélyezett privilégiumokat. „Mint ahogyan a szász történetfelfogás legújabb körvonalazói teszik, akik az őshazából hozott népjognak a csodás érvényesülését látják múltjukban, s ilyen okoskodással támasztják alá elgondolásukat: A szászok egyáltalán el sem jöttek volna Németországból, ha nem biztosítják számukra azt a törzsi jogot, amely hazájukban érvényesült; mint mindenütt szívesen látott telepesek, keresztül tudták vinni akarataikat, mint közösségek pedig népi jogok letéteményesei lettek.” Azt a felfogást, amely a két világháború között a német népiségi tudatot több száz évvel korábbi időszakba vetítette vissza, valamint az ezzel megalapozott történeti érveket, és a rajtuk nyugvó aktuálpolitikai töke kovácsolását Mályusz elutasította, és ezzel csatlakozott a jelenség kártekonny hatását már diagnosztizáló magyar tudósok sorához. (Vö. Pukánszky Béla recenziója Valjavec Windisch-tanulmányáról, 54. lj.) Szintén a magyar kutatás számára elfogadhatatlan elméletek közvetítőjeként tűnik fel a Valjavec által szerkesztett *Südostdeutsche Forschungen*, amikor Mályusz az Árpádok nemzetiségi politikája kapcsán vizsgálat alá veszi az 1290-es esztendő, ti. amikor III. Endre koronázása alkalmából a nemeseken kívül a „nemesek módjára viselkedő” erdélyi szászok kiváltságait is megerősítette. Ez a magyar történész szerint „azokat írta körül, akik betű szerint nem voltak nemesnek tekinthetők, de életmódjuk, körülményeik a kiváltságos réteg tagjaihoz tették őket hasonlóvá”. Az újabb német kutatások azonban az erdélyi szászok elődeikét „előszeretettel keresik az ősi német nemesség leszármazottjai között. [...] A bökkenő csak az — írja Mályusz —, hogy adat egyáltalán nem támogatja a feltevést, mintha a szász arisztokrácia nemesi eredetű lett volna.” Ezért „a történettudomány módszerében való tájékozódás elmulasztásának” tulajdonítja a vonatkozó, és több német népiségtudományi folyóiratban is elősorolt, kreált bizonyítékokat. Ezek közé tartozónak itéli a tekintélyes debreceni germanista Huss Richárd tollából származó hivatkozott tanulmányokat (vö. HUSS, R.: *Bairische Unterlagerung und bairischer Adel in Nordsiebenbürgen. Südostdeutsche Forschungen*, 1. (1936), 147–159., ill. Uő.: *Deutscher Adel in Siebenbürgen und seine urheimatliche Herkunft. Deutsch-Ungarische Heimatblätter*, 5. (1933), 211–220.) Végeredményben Mályusz szerint „bizonyára megnyugodva utalhatjuk a szászok ősrégi nemességéről szóló fejtegetéseket a mesék birodalmába.” (i. m. 406–407.)

¹²⁵ A *Südost-Institut* kiadványsorozatának („Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten”, 1942 óta neve „Südosteuropäische Arbeiten”) következő kötetéről van szó: STEINACKER, EDMUND: *Lebenserinnerungen*. München, 1937.; SCHLERETH, LUDMILLA: *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*. München, 1939.; SCHMIDT, ISOLDE: *Beiträge zur Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens 1848–1914*. München, 1939.; WEINELT, HERBERT: *Das Stadtbuch vom Zipser Neudorf und seine Sprache*. München, 1940.

¹²⁶ Mályusz két tanítványának disszertációjáról van szó: MAKSAY FERENC: *A középkori Szatmár megye*. Bp., 1940. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések; 4.), illetve JAKÓ ZSIGMOND: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp., 1940. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések; 5.) (Vö. 65. lj.) Mindkét munkát M. Schwartz recenzálta Valjavec lapja számára. *Südost-Forschungen*, 7. (1942), 711–712., ill. 712–713.

Nem csere volna ez, mert hiszen az, amit felajánlhatok, nem egyenértékű ívszámot tekintve, inkább csak szimbólum volna küldeményem.

Még egyszer melegen gratulálva könyvéhez s lekötelező figyelmét hálásan megköszönve, maradok

igaz híve
Mályusz Elemér

46.

München, 1940. október 12.

Lieber Freund!

Ihr Schreiben vom 3.10. bereitete mir große Freude. Es ist ja schon ein Jahr her, daß wir uns in Budapest das letzte Mal sahen. Hoffentlich wird es mir bald wieder möglich sein, für einige Zeit nach Ungarn zu kommen. Augenblicklich haben wir hier für Studienreisen wenig Zeit, da bei uns bekanntlich schon seit Herbst 1939 mit Rücksicht auf den Krieg die Trimesterordnung eingeführt ist, die eine raschere Ausbildung der Studenten gewährleistet, die Ferienzeit jedoch auf ein Mindestmaß einschränkt, sodaß die Zeit sehr knapp wird.

Für Ihre freundlichen Worte über den 1. Band meiner Arbeit danke ich Ihnen sehr. Was die Meinungsverschiedenheiten betrifft, so glaube ich, daß diese nicht so groß sind wie Sie das annehmen. Unsere Auffassungen gehen in den Fragen der kulturgeschichtlichen Gegebenheiten zwar auseinander, doch freut es mich immer wieder, feststellen zu können, daß die Übereinstimmung auf dem Gebiete der ungarischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte recht beträchtlich ist. Ich bin im 1. Band auf derartige Zusammenhänge (beispielsweise auf die Frage des ungarischen Rittertums, in der ich mit Ihnen weitgehend einer Meinung bin) nicht eingegangen, hoffe jedoch, in der 2. Auflage des 1. Bandes, die bereits im Frühjahr des kommenden Jahres erfolgen soll,¹²⁷ in diesem Betracht manches Versäumnis nachzuholen und zu erweisen, daß ich nicht gänzlich unbelehrbar bin.

Die einzelnen Veröffentlichungen, soweit sie noch vorhanden sind, lasse ich Ihnen selbstverständlich mit größter Freude zugehen. Wenn Sie mir von den beiden neuen Büchern, die unter Ihrer Leitung herausgekommen sind,¹²⁸ je 3 Exemplare zukommen lassen könnten, wäre ich Ihnen deswegen dankbar, weil ich bestrebt bin, diese auch in der Zeitschrift anzeigen zu lassen und zu diesem Zweck ein Besprechungsexemplar benötigte.

In der Hoffnung auf ein baldiges Zusammentreffen bin ich mit freundlichen Empfehlungen,

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

¹²⁷ Ez már nem történt meg, viszont a világháború után térségünkre vonatkozó kultúrtörténeti ismereteinek összegzéseként e munkát igen jelentősen átalakítva és kibővítve, és nyelvismeretét felhasználva a magyar, szerb, horvát, szlovén, szlovák és román irodalmat is áttekintve újrírta. Az ötkötetes „Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa” (München, 1953–70) a *Südosteuropäische Arbeiten* 41–45. köteteként jelent meg.

¹²⁸ Vö. 126. ljj.

47.

Bp., 1940. október 25.

Kedves Barátom!

Szíves levelét megköszönve örömmel adok kifejezést, hogy Budapestre jöve, alkalmat fog adni a találkozásra. Egyszersmind közlöm, hogy Bihar és Szatmár megye monografiája 1–1 példányát október 21-én és 23-án címére feladtam. A harmadik példányt mindkét műből 30-án fogom postára adni. Remélem, megkapta őket s örülni fogok, ha hasonló értékben Ön is küld nekem kiadványaiból. Őszinte tisztelettel

igaz híve
Mályusz Elemér

48.

Bp., 1940. november 6.

Kedves Barátom!

Megnyugtatásul közlöm, hogy a mai napon megkaptam a következő könyveket: Südostdeutsche Forschungen, III. 3–4, IV. 1–4., Steinacker: Lebenserinnerungen, Weinelt: Das Stadtbuch von Zipser Neudorf.¹²⁹ Nagyon köszönöm a küldeményt. Bizonyára megkapta a Bihar és Szatmár 3–3 példányát, amelyek közül 2–2-t régebben, az utolsó 1–1 példányt pedig tegnap adtam fel. Ezt némi késedelemmel az elmúlt ünnepek következtében, miért is elnézését kérem.

Mint jeleztem, örülni fogok, ha alkalmat ad Budapesten a találkozásra.

Szívélyes üdvözlettel

igaz híve
Mályusz Elemér

49.

München, 1940. november 7.

Sehr verehrter Herr Professor!

Bezugnehmend auf Ihre Zeilen vom 25.10. erlaube ich mir Ihnen mitzuteilen, daß ich je zwei Exemplare der beiden interessanten Arbeiten erhalten habe. Sie scheinen mir sehr gut geraten zu sein und legen ein rühmliches Zeugnis ab von der außerordentlichen Aktivität Ihres Instituts. Ich war jetzt einige Tage in Belgrad, wo ich im dortigen Archiv sehr viel interessantes Material gefunden habe. Ich hoffte auf der Rückreise wenigstens für 24 Stunden nach Budapest kommen zu können, wo ich Sie bei dieser Gelegenheit

¹²⁹ Vö. 125. lj.

aufgesucht hätte. Aus Zeitmangel, aber auch anderen technischen Gründen, ist mir das jedoch leider nicht möglich gewesen, sodaß ich nur hoffen kann, den bereits seit langem ausstehenden Abstecher nach Budapest in den kommenden Trimesterferien, zwischen Anfang Dezember und Mitte Januar, durchführen zu können.

Mit freundlichen Grüßen bin ich

Ihr sehr ergebener
Valjavec

50.

München, 1941. december 3.

Sehr verehrter Freund!

Für Ihr Schreiben,¹³⁰ das mir ein sehr willkommenes Lebenszeichen war, darf ich verbindlichst danken. Ich danke Ihnen sehr für die Übersendung Ihres Aufsatzes im Sonderdruck,¹³¹ den ich allerdings erst in den nächsten Tagen lesen kann, da ich erst gestern auf Krankenurlaub vom Felde zurückkehrte.¹³² Es freut mich auch sehr, daß Sie auf den seinerzeit erörterten Plan zurückkommen, einen programmatischen Aufsatz über „Aufgaben und Wege der ungarischen volksgeschichtlichen Forschung“ für meine Zeitschrift zu verfassen. Ich bringe ihn selbstverständlich mit größtem Vergnügen. Umfangmäßig gebe ich Ihnen vollkommen freie Hand und auch hinsichtlich des Inhalts sind Sie keinen Bindungen unterzogen. Wie Sie wissen, habe ich ja immer den Standpunkt vertreten, daß auch entgegengesetzte Auffassungen in der Zeitschrift zu Worte kommen mögen. Freilich wäre es gut, wenn wir uns einmal darüber mündlich unterhalten können, aber zunächst habe ich wenig Aussicht, nach Budapest zu kommen. Ich darf Ihnen auf alle Fälle vorschlagen, zunächst das Manuskript in Angriff zu nehmen. Ich zweifle nicht, daß wir uns auch über etwaige heikle Punkte werden einigen können.

Ich bleibe mit verbindlichsten Empfehlungen,

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

¹³⁰ Nincs meg a levél. A *Südost-Institut* bombatalálata miatt a még Valjavec által összerendezett korrespondencia 1941-es évfolyamának I–R-ig terjedő anyaga megsemmisült, Budapesten az MTA Kézirattárában őrzött Mályusz-hagyaték pedig csak a Valjavectől beérkezett leveleket tartalmazza.

¹³¹ Az egynyelvű ország. *Századok*, 75. (1941), 113–139. (Klny. Bp., 1941., 27.)

¹³² Valjavec 1941 nyaratól teléig a keleti hadszíntéren teljesített frontszolgálatáról, és ennek következtében egészségi állapotának élete későbbi szakaszaira is kiható súlyos leromlásáról részint a közeli barátai által készített későbbi nekrológok elejtett utalásából, részint pedig saját levelezésének korabeli darabjaiból nyerhetők információk. V. Eichstädt Unteroffiziernek írva, 1941. augusztus 22-én a következőkről számol be: „Wie Sie wohl selbst wissen, bin ich von Prof. Brackmann beauftragt worden, anstelle von Prof. Schünemann [aki ez évben a francia hadszíntéren esett el, O. L.] die Berichterstattung für Südosteuropa aufzunehmen. Ich hatte vor, während der Semesterferien die Bibliographie samt Forschungsbericht zusammenzustellen, wurde aber bei Ausbruch des Krieges mit Russland einberufen, sodass die Aufnahme meiner Berichterstattung eine mir sehr unliebsame Verzögerung erfahren hat.“ Augusztus folyamán — mint ekkor többeknek írja, csupán néhány napra hazatérve — óriási kapcsolatrendszerét ismét mozgásba hozta, és a kissé elakadni látszó hivatali ügyeknek, azokat személyesen kézbe véve, újabb lendületet adott. Végérvényesen (mint ez a Mályusznak írt levélből látható) csak december legelején, leromlott fizikumának „köszönhetően” térhetett haza.

51.

München, 1942. március 14.

Kedves Barátom,

megkapta-e leveletem? Igért dolgozatát igen várom. Mikor kaphatom? Súlyt fektetek arra, hogy folyóiratomban megjelenjen.

Más kérésem is volna. Nem volna-e kedve, folyóiratomban számára terjedelmesebb beszámolót írni a magyar történettudomány fejlődéséről (a világháború végétől napjainkig)? 40 oldal áll rendelkezésére. 1943-ig talán elkészülhetne vele?

Sajtó alá készítettem a munkám második kiadását. Két kötetre szaporodott az anyag. Egyet-mást módosítok. Elhagyom például a „Kulturgefälle” kifejezést,¹³³ mert látom, hogy félreértésre szolgál okot.

Kollega úr munkáiból is volt szerencsém több szempontot s eredményt a módosult szövegben felvennem (többek között a magyar gótikáról, boldog Margit szellemtörténeti helyéről¹³⁴).

¹³³ A kultúrlejtő-elmélethez l. 152. lj.

¹³⁴ Noha Mályusz a népiségtörténeti iskola vezéregyéniségeként ismert, nem volt tőle idegen, sem felfogásában sem munkamódszerében a két világháború közötti korszak domináns szellemtörténeti irányultsága, legfeljebb annak Szekfü által képviselt válfaja. Ennek megfelelően a „világnézet-történet” művelőjeként tartotta előadásait 1932-től a Pázmány Péter Tudományegyetemen a középkori magyar művelődésről, „Magyarország története a gótika korában” címmel. Ezen előadások alapján születetett az „Árpád-házi Boldog Margit (A magyar egyházi műveltség problémája).” [Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1933., 341–384.] című tanulmánya, amelyben a korabeli magyar egyházi műveltség nyugat-európai színvonalát bizonyítja. E törekvése, ti. a magyar művelődés önállóságának és egyenrangúságának hangsúlyozása, újabb törésvonalat jelentett a Szekfü-féle felvállalt európai analógiákat fürkésző szellemtörténethez, amennyiben Mályusz nézete szerint „Szekfüék nem képesek kimutatni a magyar művelődés önálló jellegét, s lépten-nyomon azt derítik ki, hogy művelődésünk másodrangú, szekunder jelenség — hiszen mindig csak követte a nyugat-európai szellemi törekvéseket”. Vö. ERŐS, 44–45., ill. 80–81.

Ami a 2. kiadásra előkészített „Kultureinfluss” Mályusz munkásságából merített információit és gondolatait illeti, feltűnő, hogy Valjavec az 1940-ben megjelent eredeti kötetének vonatkozó (középkori) részében (3–140.) — régi szakmai kapcsolatok és a magyar kolléga publikációinak naprakész ismerete ellenére — egyetlen Mályusz-munkára sem hivatkozott. Hasonlóképp figyelmen kívül hagyta a Mályusz-tanítványok kutatási eredményeit is, az egy Makkai László kivételével, akit periférikus terület (a regáti magyar kitelepülés, vö. 125. és 135., mindkét szer ugyanazon szövegösszefüggés) kapcsán emel be lábjegyzeteibe. Ezzel szemben kifejezetten előszeretettel és gyakran hivatkozik a Mályusszal polémiában álló magyar kutatókra (Hóman B., Váczy P., olykor Szekfü Gy.), és még fiatal riválisait is méltónak tartja megemlíteni (Belitzky J., Tóth L.). Ennek magyarázata kapcsán figyelmen kívül nem hagyható szempont, hogy budapesti kollégája a szellemtörténet Szekfü és köre által képviselt válfajával szemben a magyar kultúra mindenkori alakulását vizsgálva kevésbé a Nyugat-Európából érkező megtermékenyítő hatásokat, mint inkább a sajátos magyar fejlődésben gyökerező elemeket analizálja, figyelmen kívül hagyva, illetve jelentőségében csökkentve ily módon a Valjavec által az élet minden területén tetten érni kívánt német befolyást. Érdekes tény ugyanakkor az is, hogy a tekintélyes magyarországi germanisták munkáit nem nélkülözhetvén, közülük egyeseket (Pukánszky B.) — akár a személyes antipátia ellenére is — feltűnően sokszor, bizonyos fejezetek esetében akár oldalanként többször, hivatkozásra érdemesít. Ugyanez mondható el a *völkisch* gondolkodásmódot következetesen elutasító, és Valjavec (szerkesztőként való) közelgését hamar leéptítő budapesti irodalomtörténész és germanista professzor, Thienemann Tivadar munkáinak hasznosításáról is.

Amíg a „Kultureinfluss”, vagyis az 1940-ben kiadott első változat esetében Mályusz nézeteinek bizonyítható felhasználása, credményeinek beemlése a kötet jegyzetapparátusába elmaradt, addig a második világháború után keletkezett, így a két világháború közötti korszak politikai aktualitásait figyelmen kívül hagyható „Kulturbeziehungen”-kötetek (vö. 127. lj.) immáron építenek az — ekkorra viszont saját hazá-

A méltóságos asszonynak kézcsókomat, igaz tisztelettel

őszinte híve
F. Valjavec

52.

München, 1942. március 18.

Sehr verehrter Herr Kollege!

Ich stelle eben fest, daß ich von den Historischen Dissertationen der Univ[ersität] Budapest die Schriftenreihe nur bis Nummer 5¹³⁵ erhalten habe. Könnten Sie bitte veranlassen, daß mir auch die weiteren Nummern zugesandt werden. Ich habe die betreffenden Veröffentlichungen bisher immer in den SOF. besprochen, bzw. besprechen lassen und würde das mit den weiteren zugesandten Arbeiten auch so halten.

Herzlichste Grüße und besten Dank im Voraus

Ihr ergebener
Valjavec

53.

München, 1942. március 21.

Sehr verehrter Herr Kollege!

In den vergangenen Jahren erhielt ich vom Dekanat der philosophischen Fakultät jährlich einmal die gedruckten ungarischen Dissertationen zum Zwecke der Besprechung. Seit November 1940 ist das unterblieben. Da ich großen Wert darauf lege die Budapester Dissertationen nach wie vor zu bekommen, würde ich sehr darum bitten, daß Sie sich in dieser Angelegenheit für mich verwenden, wobei ich glaube damit letztlich auch der ungarischen Forschung zu dienen. Für Ihre Bemühungen im Vorhinein besten Dank

Herzlichst

Ihr
Valjavec

jában politikai okokból háttérbe szorított — magyar kolléga munkásságára. A fent említett Árpád-házi királylány is előkerült az 1953-ban megjelentetett középkor-kötet 51. oldalán, mégghozzá (1940-ben elképzelhetetlen módon) a magyarországi francia kultúrhatás bizonyítékaként. Az 5. (regiszter-) kötetben pedig hat Mályusz-munka szerepel.

¹³⁵ „A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai” sorozatában megjelent következő disszertációkról van szó: ISTVÁNYI GÉZA: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp., 1934. (Nr. 1.), MÉREI GYULA: *Magyar politikai pártprogramok [sic!]*. 1867–1914. Bp., 1934. (Nr. 2.), OSZETZKY DÉNES: *A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor*. Bp., 1935. (Nr. 3.), BARTA ISTVÁN: *Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén*. Bp., 1935. (Nr. 4.), IVÁN JÁNOS: *Földbirtokreform és társadalmunk*. 1890–1914. (Hírlapok és röpiratok alapján.) Bp., 1935. (Nr. 5.)

54.
Berlin, 1942. április 2.

Sehr verehrter Herr Professor!

Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut¹³⁶ bereitet die Herausgabe eines Südosteuropa-Handbuches vor, das unter Mitwirkung der namhaftesten Fachleute aus den Ländern Südosteuropas sowie Deutschlands eine umfassende Enzyklopädie des gesamten Südostraumes darstellen wird.¹³⁷ Wären Sie, sehr verehrter Herr Professor, geneigt, uns hiebei auch durch Ihre Mitarbeit zu unterstützen. Im bejahenden Falle würden wir Sie bitten, den Abschnitt über mittelalterliche Geschichte Ungarns zu übernehmen. Vorausgesetzt, daß Sie grundsätzlich damit einverstanden sind, würden wir Sie über die näheren technischen Einzelheiten informieren. Der Abschnitt soll etwa 15 Druckseiten umfassen, das Honorar würde sich auf R[eichs]M[ark] 15.- pro Druckseite belaufen.

Da sich die Redaktion des Handbuches in München 13, Schellingstraße 2. — Südostinstitut — befindet, dürfen wir Sie bitten, Ihre werte Rückäußerung an diese Stelle richten zu wollen.

Mit verbindlichsten Empfehlungen

Ihr
F. Valjavec

¹³⁶ A berlini Friedrich-Wilhelm-(a háború után Humboldt-) Universität keretei között 1940-ben szerveződött meg az *Auslandswissenschaftliche Fakultät* és a *Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut*, egyebek mellett azzal a céllal, hogy a háborús viszonyok között a kelet- és délkeletkutatás koncentráálásával minden, a politikai vezetés expanzív törekvései által felmerülő aktuális kérdés megvitatásához tudományos alátámasztást adhassanak. A kar dékánja, illetve az intézet vezetője Prof. Dr. Franz Alfred Six SS-Standartenführer lett, Valjavec pedig — a *Südost-Institut*beli főállását megtartva — oktatói másodállását a Münchener Egyetemről a berlini DAI-ra cserélte. Vö. SIEBERT, ERICH: Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945). *Wissenschaftliche Zeitung der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe*, Jg. XV. (1966), Heft 1. 19–34., illetve NEHRNG: i. m. 5–6.; F. A. Six működéséhez I. HACHMEISTER, LUTZ: *Der Gegnerforscher. Die Karriere des SS-Führers Franz Alfred Six*. München, 1998.

¹³⁷ A nagyszabású vállalkozás megvalósítására már nem maradt idő. Az alapos és kiterjedt előkészítési munkálatokról azonban híven tanúskodik a Valjavec-korrespondencia. A 40-es években datált levelek rendszeres és visszatérő témája marad a tervezett *Handbuch* számára készítendő fejezetek szétosztása, s a projekt koordinálása. A szervezési feladatok terhei ugyanis 1940 óta Valjavec vállaira neheztedek, amint erről Dr. Ulrich Müller (főnökük Six professzor megbízásából írt) levele tanúskodik: a *DAI Publikations- und Forschungsabteilung*jának munkatársa 1940. június 25-én köszönetét fejezte ki Valjavecnek, amiért magára vállalta a *Gesamtredaktion* felelősségét.

*Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut Berlin
Abteilung Südosteuropa*

*Rundschreiben
an die Herren Mitarbeiter des Südosteuropa-Handbuches*

Alle Mitarbeiter des Südosteuropa-Handbuches werden gebeten, am Schluß des von ihnen bearbeiteten Abschnittes Literaturangaben in Form einer knappen bibliographischen Zusammenstellung zu bringen. Diese Literaturangaben sind unter besonderer Berücksichtigung der in deutscher, italienischer, englischer und französischer Sprache erschienenen Arbeiten sowie Beschränkung auf die wichtigsten und grundlegenden Veröffentlichungen in der betreffenden Landessprache erwünscht. Zeitschriftenaufsätze in der Landessprache sind nur in Sonderfällen heranzuziehen.

Wir danken unseren Mitarbeitern auf diesem Wege gleichzeitig für die Beachtung dieser im Interesse einer einheitlichen Ausrichtung aller Beiträge erforderlichen Richtlinien.

*Die Redaktion des Südosteuropa-Handbuches:
(gez. :) Dr. Fritz Valjavec*

**55.
Bp., 1942. április 14.**

Kedves Barátom!

Több levelére kell most egyszerre felelnem. Legelőször melegségemre legyen szabad felemlítenem kedvezőtlen egészségi állapotomat. Mellhártya-irritációval hosszabb ideig feküdtem, most pedig hőemelkedések maradtak vissza s 1–2 hétre legközelebb el kell utaznom. (Bár, mire leveletem megkapja, talán már vissza is jöttem.) Betegségem alatt nem igen dolgozhattam; annál többet elmélkedtem a „magyar néptörténet” cikken. Nagyon köszönöm, hogy még az ősszel szívesen fogadta felújított tervemet.¹³⁸ Gondolatban készen van a szerkezet, elkészítése azonban teljes egészséget kíván. Megnyugtatom azonban, hogy biztosra veheti kéziratomat. Ezt a munkát nagyon ambícionálom.

Úgy látom azonban későbbi leveleiből, hogy nem veszi rossz néven, ha előbb más kéziratokkal készülök el. Legkönnyebb megírnom, az Auslandswissenschaftliches Institut nevében küldött megtisztelő felhívására, a középkori magyar történet összefoglalását.¹³⁹ Ezt tényleg még párnák közt is elkészíthetem. Nem tudom azonban, szükséges-e, hogy hivatalosan is bejelentsem-e az Institutnak, ill[etve] a szerkesztőségnek, hogy készséggel teszek eleget a felszólításnak vagy pedig elég, ha Kolléga Úrnak így baráti levélben hozom tudomására azt. Hálás volnék, ha erről értesítene s ha egyszersmind a technikai vonatkozásokról is tájékoztatna, nemkülönben, ami még igen fontos: vajjon

¹³⁸ Mályusz valójában Valjavec 1941. december 3-án kelt levelére gondolhat. (Az év őszén Valjavec a fronton tartózkodott, így levelezésük átmenetileg szünetelt.)

¹³⁹ A rutinmunkának tekintett cikk elkészítésére végül nem került sor.

milyen szempontok érvényesüljenek? Mi illik a kötetbe: a népi és társadalmi fejlődés rajza, vagy inkább szellemtörténet? Politikai események mennyiben jussanak szóhoz? Természetesen szeretnék beleilleszkedni a kötet struktúrájába — éppen ezért volnék bátor kérni baráti felvilágosítását. Nekem az volna a kellemes, ha a települési, népiségi és társadalmi viszonyokról lehetne írni, azonban, magától értetődően, alkalmazkodom a szerkesztő — ez bizonyára azonos Kolléga Úr személyével — óhajához.

A SOF részére a magyar történetírás fejlődéséről (1920–1940) a cikket 40 lap terjedelemben szintén elvállalom.¹⁴⁰ Talán csodálkozik ezen, azonban karácsony óta éppen a témával kapcsolatos problémák foglalkoztatnak. Aligha ismeri az „Egyedül Vagyunk” c[ímű] folyóiratot. Két hetenkint jelenik meg, az Imrédy-párt félig-politikai lapja¹⁴¹ (antiszemita). Ebben eddig kb. nyolc cikkben ismertettem a mai magyar történettudomány helyzetét, szervezetét. (Politikai nemzet — népi nemzet; szellemtörténet — népi-ségtörténet; Magyar Tud[ományos] Akadémia; egyetem; Tört[énelmi] Társulat; levéltár és múzeum; kutatóintézetek a cikkek tárgyai.¹⁴²) Persze, a cikkekben arról írok, ami nincs, amit mi elhanyagoltunk, mert egy kicsit a XIX. sz.-ban éltünk. Reformokat kívánok, ezt hangsúlyozom. Sok kellemetlenségem volt a cikkek miatt,¹⁴³ de egyszer már meg kellett mondani, ami a szívemen volt. Ez az érem egyik oldala, amit külföld felé nem szeretnék megmutatni. Nem is érdekli ez a külföldet. A SOF is arra kíváncsi, ami van Magyarországon: eredmények, fejlődés, irányok, kötetek. De éppen mert az érem

¹⁴⁰ A cikk a *Südosst-Forschungen* számára sosem készült el, a téma azonban élénken foglalkoztatta a magyar történész-közéletet, s a két világháború közötti magyar történettudományban Mályusz körül kavargó hullámok 40-es évekbeli fejezete épp e kérdéskör kapcsán kulminálódott. Vö. 102., 143. lj.

¹⁴¹ Az első zsidótörvényt elfogadó és a másodikat betervező, majd időközben napvilágra került zsidó származása miatt távozó, németbarát Imrédy Béla miniszterelnökhöz (1938. május–1939. február) közelálló Oláh György szerkesztésében megjelentetett közismerten jobboldali folyóiratról van szó.

¹⁴² Vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: Az utolsó órában. *Egyedül Vagyunk*. IV. (1941), 53. sz. 9–10.; V. (1942), I. sz. 9–10.; 2. sz. 8–9.; 3. sz. 8., 10.; 4. sz. 7–8.; 5. sz. 6., 8.; 6. sz. 6., 8.; 7. sz. 14.; 8. sz. 12.; 10. sz. 10., 12.; 11. sz. 8.; 12. sz. 4.; 13. sz. 11.

¹⁴³ E „kellemetlenségek”, amelyek csaknem állásába kerültek, egyrészt persze abból fakadtak, hogy a hivatalos tudomány által elfogadhatatlannak minősített szélsőséges lapban publikálta reform-nézeteit. Másrészt azonban (és valójában ez nyomott sokat a latban) az bizonyult megbocsáthatatlan merészségnek, hogy Mályusz saját — a magyar történettudomány egyes intézményeinek népiségtörténeti alapokon való újjászervezését meghirdető — koncepciója vázolója során nem csupán a reformok érvényesülésének legfőbb kerékkötőjéül kikiáltott szellemtörténeti irányt támadta, de annak prominens képviselőit, köztük kimondatlanul is félreérthetetlen módon a neves történészt, Hóman Bálint kultuszminisztert is. Mályusz (az MTA Kézirattárában őrzött) önéletrésében nem is tagadja mindezt. „Támadásomat teljes egészében Hóman ellen központosítottam. Azt tudtam — Sztálingrád előtt voltunk —, hogy minden baloldal felől jövő kritika csak malmára hajtaná a vizet, hiszen ő mint jobboldali politikus foglalta el helyét Gömbös kormányában, és ilyen minőségében tartotta is meg. Ha Szekfűhöz csatlakozom és a polgári szellemtörténet szemszögéből nézve bírálom történetírói kvalitásait, ezzel csak erősítem helyzetét a nemzetbarátok szemében. Szekfű és egész irányzata gyenge támogatást ígért... Szándékom úgy körvonalazódott, hogy a népiségtörténet szemszögéből nézve megvizsgálom valamennyi művelődési intézményünk és történettudományunk kapcsolatát és az áttekintés során egymás után rámutatok Hóman mulasztásaira.” (Idézi: ERŐS, 150.) A magát becületében sértve érző miniszter elégtételt követelt Mályusz munkaadójánál, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karánál. Az úgy a kibontakozó botrányt csírájában elfojtani kívánó egyetemi álláspont ismeretében, megelőzve a kari tanácstól elvárt precedensértékű állásfoglalást, végül Mályusznak a minisztert megkövető nyilatkozatával zárult. (A Hóman–Mályusz problematikához. I. Uo. 125–159.)

egyik oldalát kidolgoztam, vállalkozom szívesen a másíknak a megmutatására is. (Egyébként szó van arról, hogy a cikkek külön füzetben megjelennek.¹⁴⁴ Természetesen küldök majd tisztelet- és ismertetői példányokat.)

Mint látja, öntudatlanul is ugyanazok a problémák, témák foglalkoztatnak, amelyek Kolléga Úrnak mint szerkesztőnek is érdeklődési körében vannak.

Az egyetemi disszertációk ügye így áll: 1940 novemberben Kolléga Úr a Schenker szállítócég útján megkapta az 1939/40. évi értekezéseket. Az 1940/1. éviakat H. Freyer professzor¹⁴⁵ két-két példányban megkapta 1941 őszén, azzal, hogy mindegyikből egy példányt Kolléga Úrnak kell átadnia. Ő az egész csomagot elvitette a Deutsches Wissenschaftliches Institut-ba.¹⁴⁶ (Itt tessék érdeklődni!) (Úgy látszik, az intézet elmulasztotta azt Kolléga Úrnak elküldeni, vagy körülményesnek találta a szállítást. Mindezt magától a dékántól valamint a hivataltól tudom, így információim biztos. Az 1941/2.-i értekezések 1942 őszén szállíthatók el. Ha Freyer közvetítése nem célszerű, tessék értesíteni, majd intézkedem. A Tört[énelmi] Szeminárium kiadványai feől még nem tudtam érdeklődni; egy kis türelmet kérek.

Gratulálok könyve sikeréhez,¹⁴⁷ büszke lehet reá! Kiváncsian várom a 2. kiadást. Mikor jön Budapestre? Még egyszer nagyon köszönöm leveleit s maradok igen szívélyes üdvözetekkel

igaz híve
Mályusz Elemér

56.

München, 1942. május 4.

Sehr verehrter Freund!

Ihr ausführliches Schreiben mit der darin enthaltenen Reihe von für mich überaus erfreulichen Zusagen, wofür ich Ihnen verbindlichst danke, hat mich sehr gefreut. Zunächst danke ich Ihnen auch im Namen des Deutschen Auslandswissenschaftlichen Instituts für Ihre Bereitwilligkeit den Teil „Mittelalterliche Geschichte Ungarns“ für unser Südosteuropa-Handbuch zu übernehmen. Dem Institut müssen Sie in dieser Angelegenheit nicht gesondert schreiben. Was die Einzelheiten anbelangt, so kann ich Ihnen zunächst einmal mitteilen, daß es uns bei diesem Abriß, wie auch überhaupt bei

¹⁴⁴ MÁLYUSZ ELEMÉR: *A magyar történettudomány*. Bp., 1942. (Bólyai-könyvek)

¹⁴⁵ Hans Freyer (1887–1969) iskolateremtő szociológus, filozófus. 1925–1948 között a Lipcsei Egyetem szociológia tanszékének vezetője, egyidejűleg 1938–1944 között a pesti tudományegyetem vendégprofesszora és a Budapesti Német Kultúrintézet vezetője.

¹⁴⁶ Mályusz a berlini Friedrich-Wilhelm Egyetemen működő *Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut*ra gondolhat. Vö. 136. lj.

¹⁴⁷ Mályusz a „Kultureinfluss“-kötet fogadtatására céloz. Magyarország tekintetében sikerről inkább csak a radikalizálódott német nemzetiségi mozgalom köreiben beszélhetünk, a többé-kevésbé hivatalosnak tekintett történeti felfogás árnyalatnyi eltérésekkel egyöntetűen elutasította a mű gondolatmenetét. Vö. 150. és 152. lj.

den anderen Abschnitten des Werks, vor allem darauf ankommt, alle Gesichtspunkte zur Geltung kommen zu lassen, militärische, politische ebenso wie die Siedlungs-, Volks- und Sozialgeschichtlichen Verhältnisse ohne dabei auf geistesgeschichtliche Perspektiven und Ausblicke zu verzichten. Ich darf Sie also bitten, die Fragestellung Ihres Beitrags möglichst umfassend zu gestalten, was — glaube ich — auch Ihnen am Willkommensten sein dürfte, da Sie so weitestgehend freie Hand haben.

Nicht weniger bin ich Ihnen für die Zusage verbunden, über die Entwicklung der ungarischen Geschichtsschreibung seit dem Ausgang des Weltkriegs uns einen Forschungsbericht zu schreiben.¹⁴⁸ Ich freue mich sehr, daß Sie durch ein glückliches Zusammentreffen der Umstände in der letzten Zeit sowieso schon nach der Richtung tätig waren. Bis wann könnte ich diesen Aufsatz für die Südost-Forschungen haben? Ich würde es sehr begrüßen, wenn ich ihn bis zum Herbst haben könnte, möchte Sie aber in dieser Angelegenheit, wie auch in allen anderen, beileibe nicht drängen. Der Ablieferungstermin für den Beitrag zum Südosteuropa-Handbuch wäre der 1. 1. 43. Hoffentlich sind Sie mit diesem Zeitpunkt einverstanden.

Und nun zu Ihrem volksgeschichtlichen Aufsatz: Ich stimme Ihnen vollkommen zu, daß die Sache nicht zu überstürzt werden braucht, vielleicht können Sie diesen Beitrag im Laufe des nächsten Jahres abschließen. Ich könnte ihn dann noch im Jahrgang 1943 herausbringen. Vielleicht wäre es übrigens auch möglich, daß wir diese Abhandlung nach dem Erscheinen in der Zeitschrift gesondert als Exemplar unserer Schriftenreihe herausbringen, die von nun an gemeinsam vom Deutschen Auslandswissenschaftlichen Institut in Berlin und dem Südost-Institut in München unter dem Titel: „Südost-europäische Studien“ herausgegeben wird.¹⁴⁹

Bestens danke ich Ihnen auch für Ihre Verwendung in der Angelegenheit der Dissertation, ich freue mich sehr sie zu erhalten und in den „Forschungen“ würdigen lassen zu können. Ich glaube, daß das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut die Dinge in Zukunft reibungslos übersenden wird, so daß dieser Weg der Übersendung auch in Zukunft der Zweckmäßigste sein dürfte.

¹⁴⁸ Hasonló jellegű, átfogó *Forschungsberichte*tet Valjavec másokkal is készítettet a *Südost-Forschungen* számára. Vö.: DUJCEV, IVAN: Die bulgarische Geschichtsforschung während des letzten Vierteljahrhunderts (1918–1942). *Südost-Forschungen*, 7. (1942), Heft 3/4, 546–573.; GRÉCU, VASILE: Abriss der rumänischen Byzantinistik. *Südost-Forschungen*, 7. (1942), Heft 1/2, 164–201. Még a második világháború idején keletkezett, de már csak az újraindított lapban jelenhetett meg: VISKI, KARL: Forschungsbericht über die Entwicklung der ungarischen Volkskunde seit 1919. *Südost-Forschungen*, 11. (1946–1952), 211–272.

¹⁴⁹ A kiadványsorozat elnevezése végül is 1942-től *Südosteuropäische Arbeiten* lett, sorszámozásában kontinuitást vállalva az intézet korábbi kiadványaival. A kiadást immáron közösen koordináló két intézmény összefonódásáról vö. NEHRING, (1991), 5–7.

Mályusz különlegesen ambicionált, és levélváltásaikban többször visszaigazolt (vö. 1938. október 17., 1938. november 16., 1941. december 3., 1942. április 14.) szándéka a népiségtörténeti kutatások németnyelvű, s a Hóman-féle gyűjteményes kötetben megjelent változathoz (vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: A népiség története. *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. HÓMAN BÁLINT. Bp., 1931. 237–268.) képest aktualizált újrafogalmazására a *Südost-Forschungen* számára végül nem valósult meg, ily módon a *Südost-europäische Arbeiten* sorozatát sem gyarapíthatta.

Für Ihre gute Meinung, die Sie gegenüber meinem Buch ausgesprochen haben, danke ich Ihnen umsomehr, als es in ungarischen Kreisen leider kaum Zustimmung gefunden hat,¹⁵⁰ auf die es — und das glaube ich ohne Überheblichkeit sagen zu dürfen — vielleicht doch hätte Anspruch erheben können. Vor allem ist es sehr bedauerlich gewesen, daß allem Anschein nach das Buch zum Gegenstand unverbindlicher Kaffeehaus-Plaudereien gemacht wurde, und daß sich Leute darüber ereiferten, die erstens das Buch nicht gelesen haben und zweitens gar nicht den Verfasser, sondern etwas ganz anderes treffen wollten. Vor allem war ich sehr erstaunt, daß sich eine in der Vergangenheit so angesehene Zeitschrift wie das „Egyetemes Philológiai Közlöny“¹⁵¹ hergeben konnte, Kósa¹⁵² politisch gemeinte Anwürfe abzudrucken, von denen ich in

¹⁵⁰ A „Kultureinfluss“ (vö. 123. l.) magyarországi fogadtatásához I. CSAPODI CSABA [Domanovszkytanítvány] ismertetése. *Századok*, 76. (1942), 463–472. A kritika a világossá tett nézetkülönbségek ellenére elismerő, mivel nem tételez fel tudatos és politikai indíttatású elfogultságot, hanem csupán a témaválasztásból eredő szemléletmódbeli egyoldalúságot, ebből fakadóan bizonyos jelenségek (nem rosszindulatú) túlértékelését. Érvényes mindez Valjavec „eddig is tekintélyes”-nek értékelt munkásságára csakúgy, mint ezen hatalmas vállalkozására, amelyben noha „egyik nemzetnek a másikra gyakorolt kulturális hatásának kutatása alig függetleníthető a politika és a nemzeti önérték színező hatásaitól”, Valjavec mégis „elismeréreméltóan törekszik az objektivitásra”. S ha eziránt némely magyar olvasóban kételyek is ébrednek, és „a szerző következtetései nem mindig állják meg a helyüket”, annak okaként „nem is a tárgyilagosságra való törekvés hiánya, hanem magában a mű lényegében rejtőző veszedelmek”, ti. a tárgyválasztásban rejlő módszertani nehézségben keresendő. „A történelem az élet teljességének bemutatására törekszik, sokszálú, bonyolult folyamatokkal foglalkozik. Aki ezek közül csak egy irányba fordítja figyelmét, az hasznos tisztázó munkát végezhet, részletkutatást, de eredménye mindig csak adalék marad, adatgyűjés, amelyet a szintetikus szellemű feldolgozás felhasználhat, önmagában azonban, ha szintetikus igényű munkaként jelentkezik, az olvasóban akaratlanul is téves képzetet kelt.” (i. m. 464.) Így aztán, bár a térségben „eredeti népkultúrák éltek s különböző nyugati, déli és keleti kultúrák hatásából »egyszeri, sajátos kultúrértékek« keletkeztek, mégis a csak egyoldalú adatok felsorolása az olvasóban azt a képet kelti, mintha Magyarország kulturális befolyást csak a németektől kapott volna s művelődése lényegében a német kultúrájával kissé mindig megkéső átvételéből állana”. Valjavec elismerésre méltó szorgalommal összeállított, adatgazdag munkája ezért akár zavart is okozhat abban az esetben, ha „az olvasó elfelejtkezik arról, hogy nem szintézist olvas, hanem analízist; amit lát, az nem a teljes kép, hanem annak csak egy vonása”. (i. m. 465.) „V[aljavec] nézőpontjába gyakran csúsznak be aránybeli eltolódások. Mivel a német kultúra hatását keresi, hajlandó mindent németnek látni, ami a német kultúrában is megvolt, s más nemzeti kultúrák hatásait minden körülmények közt német közvetítésnek s ezzel német kulturális befolyásnak tartani. Ebből következik, hogy nem is annyira adatai, melyeket pontosan idéz, a megbízhatatlanok, hanem egyes következtetései, értékelései, amelyek jobbára csak föltevészek, nem bizonyosságok.” (i. m. 465.) Vö. még 152. l.

¹⁵¹ *Egyetemes Philológiai Közlöny / Archivum Philologicum*. Bp., 1. (1877)–71. (1948). A Magyar Tudományos Akadémia és a Budapesti Philológiai Társaság kiadása. (A Valjavec által sérelmezett cikk megjelenésének időpontjában szerkesztői: Huszti József és Eckhardt Sándor.)

¹⁵² Kósa János (1914–1973) történész, szociológus. 1937-ben doktorált a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen egy a német népiségtudományi körökben hevesen bírált témával (Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig). Magyarországon a pesti, majd a Szegedi Egyetemen tanított, 1949-ben elhagyta az országot, és Montrealban, majd a bostoni Harvardon oktatott. A szóban forgó recenziója: VALJAVEC, FRITZ: Der deutsche Kulturcinfluss im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. *Egyetemes Philológiai Közlöny*. 65. (1941), 214–229.

Kósa bírálata valóban elmarasztaló, és Valjavec munkájának a *Századokban* megjelent — már idézett — ismertetéséhez képest hangsúlyosan nem a müncheni szerző hátsó szándéktól mentes, csupán szemléletmódbeli különbségeken alapuló disszonáns hangjaira hívja fel a figyelmet, hanem épp ellenkezőleg, a szóban forgó munka alaptéóriájának elfogadhatatlanságát hangsúlyozza. A német *völkisch* szakirodalom-

Kenntnis der Lage übrigens leider annehmen muß, daß es sich um eine Aktion handelt, die der Hintermänner nicht entbehrt.¹⁵³

Dabei ist es für mich ganz klar, daß gewisse Lücken in meiner Arbeit bestehen und daß manches auch zweckmäßigerweise besser zu formulieren ist. Die zweite Auflage, die noch in diesem Jahr deo volente herauskommen soll,¹⁵⁴ wird zeigen, daß ich der strengste Rezensent meines Buches gewesen bin, der sich über vorhandene Schwächen keinen Illusionen hingab. Gerade deshalb aber ist es eine niederschlagende Wahrnehmung, zu sehen, daß zehn Jahre angespannter und gutgläubiger Arbeit von einer

ban már teret nyert „Kulturgefälle“-elmélet megjelenése vezérelként a szintetizáló igényű habilitációs munkában nem csupán azért tűnt aggasztónak Kósa szemében, mert akár nemzedékek számára bebetonozhatja a német kultúrbefolyás hatását, de azért is, mert ekkorra már Valjavecet a térségre vonatkozó német kutatások egyik legbefolyásosabb személyiségeként tartották számon. „A szerző személye — írja a recenzió — nem ismeretlen a magyar tudományban. Műveire, termékeny gyorsaságról tanúskodó cikkeire, eredményes szervezőmunkájára, amellyel a Südostdeutsche Forschungen eddigi évfolyamait életre hívta, már régen felfigyelt tudományos életünk.” (i. m. 214.) E rangos elismerés, valamint a bírálathoz képest is elő-előforduló általános, olykor evidenciaként ható dicséretnek csak a hozzájuk képest még nagyobb kontraszt érzetének megalapozására, és az ismertetésben nem is titkolt ellenérzés hatásos alátámasztására szolgálnak. Előrebocsátja, hogy „Egy évtizedes munka eredményét kell az előttünk fekvő kötetben megbecsülnünk”, és „résztlettanulmányok hosszú sora előzte meg mostani, újabb szintézisét”. (uo.) Az alapos és körültekintő előkészületek terén sem talál kivétlnivalót. Annál bántóbb ezért a megbírált számára az olvasó véleményét hamar a kívánt mederbe terelő sommás megállapítás: „Mindamellet be kell vallanunk, hogy Valjavec új műve már csak tudományos alkatában is bizonyos csalódást keltett.” (i. m. 215.) Kósa szerint Valjavec elmulasztotta tisztázni munkamódszerének alapjait, és „még elméleti bevezetést sem kapunk a tulajdonképpeni tárgyaláshoz”. „A szerző tudományelméleti felfogását, módszertani elveit az egyes elszórt kifejezésekből, elbújt mellékmondatokból kell összeszemegetni...” (uo.) Ennek rekonstruálása során ismeri fel a recenzió az asztalán fekvő munka lényegi mondanivalóját, a magyar olvasó számára elfogadhatatlan alapkoncepcióját. Azt, hogy a délkelet-európai német kultúrhatások „megértéséhez a kultúrlejtő (Kulturgefälle) elméletét használja, amiben kétségtelenül Steinacker Harold tanítványának mutatkozik. Steinacker Európa területén egy általános nyugat-keleti irányú kultúrlejtőt tételez fel és mindig hangsúlyozza, hogy Nyugat-Európa jelenti a kultúrfennsíkot.” Valjavec ugyanakkor „a közép-korról beszélve, szinte tételként állítja föl, hogy »a nyugat felé való irányzottság Magyarország számára lényegében a német viszonyokhoz való közeledést jelentette« (14.). Ezért csupán »középeurópai kultúrlejtőt ismer«, amely Magyar- és Csehország felé lejt (55.) és amit a reformáció korától kezdve »német kultúrlejtőnek« (167., 185., 199.), majd később »bécsi kultúrlejtőnek« (326.) nevez. De ez a lejtő Magyarország keleti határánál véget ér: a magyar és a román parasztság között már nem mutatható ki a kultúra lejtése (249.).” (i. m. 215.) Ha Valjavec Kósa recenziójának elutasító hangneme nyomán — mint láttuk — nem kis politikai háttértöltetet érzett ki a sorok mögül, úgy csak megerősíthette őt véleményében a kollektív általa zokon vett mondatainak kiemelése. Amit ugyanis a magyar nemzeti öntudat a kultúrfőlny felismerésével kapcsolatban német–magyar viszonylatban sérelmesnek érzett, ugyanazt nyilvánosan, az országos kultúrpolitika szintjén maga is felvállalta a szomszédos államok irányába, ez esetben persze azon fönnakadva, ha a kultúrfőlny meglétét tőle tagadták meg. Ezen alapállásból utasította vissza Kósa oly határozottan a müncheni történeteknek a „magyarság kultúrpasszivitására” (i. m. 217.) vonatkozó nézeteit, illetve az egyenértékű, önálló, nemzeti gyökerű magyar műveltség elvitatásának kísérletét. A Valjavectől vett további idézetek is ezt támasztották alá. Ezzel a tudományos módszertannal — véli a recenzió — nem szükséges behatóan foglalkozni... Elég annyit megjegyezni, hogy a dolgok túlzott leegyszerűsítése lenne a kultúrát csupán tehetetlen tömeg gyanánt felfogni, amely egy adott lejtőn a fizikai törvény értelmében állandóan egy irányban és talán szabályos sebességgel csúszik. Nem: a kultúrát teremtő élet sokkal változatosabb, színesebb, emberibb: egyéni erők játéka.

¹⁵³ A Kósa mögött álló személyek és körök kapcsán vö. 113. lj.

¹⁵⁴ Vö. 127. lj.

bestimmten Menschengruppe für nichts erachtet wird, weil das so in ihren Kram und ihre Stimmungsmache besser hineinpaßt.

Aber angesichts derartiger Manöver ist es mir um so beruhigender, wenn ich sehe, daß eine so unbestechliche Persönlichkeit der ungarischen Geschichtsforschung wie Sie dem Buch *Gerechtigkeit* widerfahren lassen.¹⁵⁵

Vielleicht werde ich von einzelnen Partien meiner Arbeit Ihnen Korrekturabzüge zugehen lassen, damit Sie zu dem einen oder andern Punkt Stellung nehmen können, vorausgesetzt, daß Sie mit diesem Vorschlag einverstanden wären.

Mein nächstes Kommen nach Ungarn ist zunächst noch völlig ungewiß, da ich seit meiner Rückkehr aus dem Osten gesundheitlich unter ständigem schwerem Druck bin, der bisher noch nicht erkennbar nachgelassen, sondern von Zeit zu Zeit eher noch zugenommen hat. Ich hoffe jedoch, daß die Bemühungen meiner Ärzte in den kommenden Monaten wenigstens zu einem Teilerfolg führen und würde dann einen Teil der

¹⁵⁵ Az udvarló megjegyzés ellenére Valjavec tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a magyar történetírásnak mind a hivatalos, mind pedig az oppozícióban lévő körei, és közöttük maga Mályusz, árnyalatnyi eltérésekkel ugyan, de megegyező véleményt alkottak a németiség délkelet-európai kultúrhatását aránytalan mértékben felnagyítani igyekvő német népiségtörténet-írás megítélése terén. A nemzetiségi kérdés értelmezésében hivatalosnak tekintett felfogás — ti. a Szekfű Gyula tanulmányaiban és a *Magyar Szemle* cikkíróinak tollán kikristályosodott nézetrendszer — ellenében Valjavec kényszerűen apellált a szintén ellenvéleményét hangoztató Mályusz empátiájára. Ha ugyanis munkáját Szekfű pozitívan ítélte volna meg, úgy ezt az adut bizonyára megcsillagotja a rivális kolléga előtt, mint ahogy már korábban is úgy próbálta saját eredményeinek elfogadhatóságát sugallni, hogy épp Szekfűvel fenntartott viszonyát igyekezett bizalmas közelségűnek beállítani (vö. 61. l.). Ez a taktikai húzás azonban a megváltozott körülmények közepette már nem volt járható út. A kapcsolat Szekfűvel az évek során elhidegült, a levélváltások megritkultak. Az adott időpontban tehát a Mályusszal fenntartandó meleg hangvétel és az ő tudományos ítéletének mérce gyanánt állítása kínálkozott helyes eljárásnak. Az eltérő fogadtatás, amely a „Kultureinfluss”-tanulmányokat a 30-as évek elején a két rivális magyar történetíró részéről jellemezte, most is fennmaradt tehát, ám azzal a minőségi különbséggel, hogy míg Valjavec most a népiségtudomány módszereire fogékony Mályusz kedvező (vagy legalább jóindulatúan toleráns) fogadtatásában bízhatott csupán az ezen módszereket konzekvensen elutasító Szekfűhöz képest, addig az évtized első felében mindez még fordítva jelentkezett. Akkor a *Magyar Történet* szintézisével tekintélye csúcsához elérkezett szaktekintély atyai jóindulatáért és segítőkéz tanácsaiért folyamodott az akkor még pályakezdő ifjú müncheni Szekfűhöz — még 1934-ben — intézett leveléből (Valjavec-Szekfű 1934. május 3., kiadva: NEHRING: i. m. 8–9.) kitűnik, hogy a 30-as évek elején Valjavec még Mályusz szakmai kompetenciáját vonta kétségbe, és Szekfűt tekintette a megkérdőjelezhetetlen szakértelmű kutatonak, akinek véleményét mérvadónak lehet tekinteni. Az ifjú pályatárs olykor nemzeti elfogultságát sem rejtő sarkos megállapításait Szekfű ekkor még valóban a Mályusznál jóval toleránsabb módon kezelte. A később habilitációs munkává összeállt „Kultureinfluss”-tanulmányok e korai, a magyarországi német népiségtudományi lapokban megjelent változataira még az — óvatosan visszafogott — dicséret hangjait is megengedhetőnek tartotta. (Szekfű–Valjavec 1934. november 20., kiadva: NEHRING: i. m. 13.) Elnéző jóindulata azonban ellenkező irányba fordult, amint az új németországi kurzus stabilizálódott, és az ennek hullámain felkapaszkodott agresszív hangnemű történetírói irányzat eddig vallott nézeteinek újragondolására kényszerítette. Ennek következménye az a feltűnő fordulat, amely Valjavec ugyanazon munkájának korai változata, illetve végeredménye értékelésében egy évtized leforgása alatt bekövetkezett. A 40-es évekre Szekfű, mint tudományos partner végérvényesen elvesztett Valjavec számára. Ezzel párhuzamosan növekedett az örök rivális jelentősége a müncheni történész kapcsolatrendszerében, aminek sokatmondó megnyilvánulása, hogy az évtized elején még megkérdőjelezett szakmai kompetenciájú Mályusz kivívta az „unbestechliche Persönlichkeit der ungarischen Geschichtsforschung” rangját.

kommenden großen Semesterferien zu einem Aufenthalt in Ungarn benutzen, nach dem ich mich offengestanden geradezu sehne.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen und einem Handkuß an die gnädige Frau bin ich wie immer

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

57.

Bp., 1942. június 6.

Kedves Barátom!

Május 4-i, sajnós, csak a minap megkapott levelét igen köszönöm. Nagy részvétellel olvastam a hírt, hogy egészsége még mindég nem állott egészen helyre. Azt hiszem, egy magyarországi tartózkodás, kis pihenés jót tenne Önnek. Húsvétkor, a hosszas betegeskedés, mellhártya-irritáció után én is nagyon rossz hangulatban voltam, de három heti magaslati tartózkodás után ma már jól érzem magamat és a tüdőcsúcshurut veszélye is megszűntnek tekinthető. Igaz, hogy nálunk is sok minden nagyon megváltozott s talán alig ismerne arra a világra, amelyet legutóbb látott, sok gondunk van a beszerzésnél, azonban bizonyára mégsem annyira háborúsak az állapotok, hogy egészségét itt ne tudná megjavítani. Mindenesetre azonban itt is jó meggondolni: inkább előbb, mint később.

Azt hiszem tehát, hogy hamarosan találkozni fogunk. Családom június 16-án megy nyaralni Mátrafüredre, én később. Szeptember 1-én ismét Budapesten leszünk. Örülni fogok, ha találkozunk, azonban hozza el felesége öngagyágát is. Bizonyára neki is jót fog tenni a kikapcsolódás a napi gondokból és a pihenés.

Nagy munkájával kapcsolatban, azt hiszem, némi érdekes felvilágosítást adhatok majd, ha találkozunk. Addig csak annyit, hogy Kósa kikeresztelkedett zsidó.¹⁵⁶ Természetesen a legnagyobb örömmel olvasom át a 2. kiadás korrektúraíveit s teszem meg őszinte megjegyzéseimet. Csak tessék elküldeni nyári címemre (Mátrafüred, Heves megye).

Végül még egy kérés: Levelének 2. oldaláról hiányzik a szöveg. A 3. oldal az „unverbindlicher Kaffeehaus-Plaudereien” szavakkal kezdődik. A másoló, úgy látszik, elfelejtette betenni az írógép-papírt. Sajnós, a teljes üres oldalt a legnagyobb fantáziával sem tudom kiegészíteni. Pedig érdekelne, mit írt volna oda s bizonyára fontos is volna jövő munkám szempontjából a felvilágosítás. Ne vegye tehát rossz néven, ha visszaküldve a levél szóban forgó lapját, arra kérem, hogy a hiányzó szöveget az üresen maradt lapra pótlólag másoltassa reá. Előre is igen köszönöm fáradozását!¹⁵⁷

¹⁵⁶ Mályusz e rosszindulatú kijelentésének jelentőségét nem szabad túlbecsülnünk. E kirohanás aktuálpolitikai síkra terelése, ti. hogy egy személyes konfliktust a zsidókérdés korabeli kontextusába helyeztett, inkább annak tulajdonítható, hogy Kósa Szekfü-tanítvány, így e megjegyzéssel is legfőbb riválisát szurkálhatja meg.

¹⁵⁷ A töredékesen érkezett levelet Valjavec megbízásából a *Südost-Institut* munkatársa, Dr. Aubele 1942. június 24-én újra elküldte.

Abban a reményben, hogy rövidesen kéziratot is küldhettek, maradok igen szívélyes, meleg üdvözetekkel

baráti híve
Mályusz Elemér

58.
München, 1942. július 3.

Sehr verehrter, lieber Freund!

Für Ihr ausführliches letztes Schreiben habe ich Ihnen noch bestens zu danken. Meine Reise nach Ungarn ist wieder etwas ungewiß geworden, vielleicht komme ich doch erst im Herbst hinunter. Ich soll dann in Budapest sowieso einen Vortrag halten.¹⁵⁸ Ich bin freilich nicht einmal sicher, ob es mir dann möglich sein wird, zu kommen und mir ehrlich gestanden auch darüber gar nicht im klaren, ob es einen Sinn hat, diesen Vortrag zu halten. Auf alle Fälle ist ein längerer Besuch in Ungarn aber nur eine Frage der Zeit. Schlimmsten Falls müßte ich die Weihnachtsferien zu einem längeren Studienaufenthalt in Ungarn, vor allem Budapest, benützen.

Die fehlende Seite meines letzten Schreibens habe ich Ihnen in der Zwischenzeit durch einen meiner Mitarbeiter zusenden lassen. Hoffentlich ist sie Ihnen richtig zugegangen.

Sehr habe ich bedauert, Ihrem Schreiben zu entnehmen, daß auch Sie gesundheitlich nicht auf der Höhe waren und mit vorübergehenden Störungen zu kämpfen hatten. Auch mein Zustand hat sich in der letzten Zeit nicht unerheblich gebessert, wahrscheinlich als Folge des Sommers, den wir diesmal mit Sehnsucht erwarteten. In meiner ganzen Arbeitsfähigkeit bin ich aber trotzdem immer noch stark behindert.

In der Hoffnung, daß Sie sich im Sommer recht gut erholen und neue Kräfte für die kommende Arbeit sammeln, bin ich mit der Bitte um ein baldiges Lebenszeichen

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

¹⁵⁸ A szóban forgó előadás gondolata az *Ungarn* című folyóirat kiadója, a Budapest Magyar–Német Társaság és Valjavec között 1940 októbere óta kialakult levelezés során merült fel. A társaság főtíkája, Kibédi Varga Sándor 1941. szeptember 4-i levelében kérte fel Valjavecet, hogy még az ősz folyamán vendégüként két hetet Budapesten töltsen, a Parlament épületében tartson előadást a magyar–német kultúrkapcsolatok bármely területéről. Valjavec ekkor épp frontszolgálatát töltötte a keleti hadszíntéren, így csak jócskán megkésve, és időpontmódosítást kérve tudta hozzájárulását adni 1941. december 4-én, amikor is rendkívül leromlott egészségi állapotban betegszabadságra engedték. Az egyeztetett újabb időpontot azonban már január folyamán lemondta, és a fronton szerzett vesebetegségének elhúzódását látva ismét időpontmódosításért folyamodott (1942. január 7.) Az ezúttal megállapított októberi terminusra vonatkozik a fenti utalás. (Valjavec az ősz folyamán sem utazott Budapestre.)

59.

München, 1942. július 20.

Sehr verehrter Freund!

Eben stelle ich die nächsten Hefte der Südost-Forschungen zusammen und sehe, daß ich Ihren Forschungsbericht auch aus redaktionellen Gründen für eines der nächsten Hefte gut gebrauchen könnte.¹⁵⁹ Vielleicht sind Sie so gut, mir mitzuteilen, bis wann ich ungefähr mit seinem Eintreffen rechnen kann.

Dann noch etwas anderes. Schon vor einigen Jahren hatten Sie die Freundlichkeit gehabt, bei mir anzufragen, ob ich eine kleine Miscelle über die Stellung Josef II. zu den Serben veröffentlichen würde.¹⁶⁰ Ich habe damals zugesagt, aber trotz mehrfachen Erinnerens das Manuskript nicht erhalten. Da ich diese Miscelle von Ihnen sehr gerne bringen möchte, und überhaupt als Redakteur zum Typus der Hartnäckigen gehöre, die Außenstände an Beiträgen mit einer geradezu Shylockhaften Verbissenheit hereinzubringen suche, möchte ich auch in dieser Angelegenheit nicht so ohne weiteres geschlagen erklären und Sie sehr darum bitten, diese Miscelle, deren Fertigstellung bestimmt nicht viel Arbeit verursacht, für unsere Zeitschrift gelegentlich doch zur Verfügung zu stellen. Alles, was aus Ihrer Feder stammt, ist mir immer sehr willkommen, daher auch diese meine Bitte, die ich nicht schlecht aufzunehmen bitte.

Neben dem Forschungsbericht haben Sie mir auch noch einen anderen Aufsatz über die ungarische Volksgeschichte zugesagt; falls Sie diesen eher fertigstellen als den Forschungsbericht, ist mir auch dieser als nächster Beitrag willkommen.

Ich lasse Ihnen völlig freie Hand, ob Sie zuerst den Forschungsbericht oder den anderen volksgeschichtlichen Aufsatz fertigstellen wollen.

Herzlichste Grüße von

Ihrem ergebenen
Valjavec

60.

Berlin, 1943. január 3.

Sehr verehrter Freund!

Darf ich Sie bitte an Ihren Beitrag erinnern, den Sie für unser Südosteuropa-Handbuch zuzusagen die Liebenswürdigkeit hatten. Ich wäre Ihnen sehr dankbar, wenn ich diese im Laufe der nächsten Wochen erhalten könnte.

Mit besten Wünschen zum neuen Jahr

stets Ihr
Valjavec

¹⁵⁹ A magyar történettudomány két világháború közötti fejlődésének ígért összefoglalásáról van szó. A tematikai illeszkedéshez, illetve a *Forschungsberichte* készítéséhez l. 148. lj.

¹⁶⁰ Vö. Mályusz-Valjavec 1938. január 31.

61.

München, 1943. február 5.

Lieber Freund!

Gestatten Sie mir, bitte, die Anfrage, bis wann ich mit dem Eintreffen Ihres Manuskriptes für das Südosteuropa-Handbuch über mittelalterliche Geschichte rechnen darf. Der Beitrag kann ohne weiteres in ungarischer Sprache abgefasst sein. Für eine sachgemässe Übersetzung wird von hier aus Sorge getragen.

Mit grossem Interesse habe ich Ihre gesammelten Aufsätze über die Gegenwartprobleme der ungarischen Geschichtsforschung¹⁶¹ gelesen; die von Ihnen aufgeworfenen Fragen sind ausserordentlich interessant und fruchtbar. Auch was Sie in Ihrem letzten Kapitel über das Verhältnis zum Ausland sagen, kann ich weitgehend unterschreiben. Freilich wäre es in diesem Zusammenhange ganz gut gewesen, wenn Sie darauf hingewiesen hätten, dass es auch Stimmen in der deutschen Forschung gibt, die sich um ein sachliches, gerechtes Urteil redlich bemühen. Es tritt ja sowieso allzu häufig ein, dass man falsch beurteilt wird, so dass vorbeugende Massnahmen auf alle Fälle zweckmässig wären. Sie wissen, dass ich in diesem Punkt aus persönlicher, schmerzlicher Erfahrung spreche.

Mit verbindlichsten Empfehlungen und einem Handkuß an die gnädige Frau

Ihr stets sehr ergebener
Valjavec

62.

Budapest, 1943. február 21.

Kedves Barátom!

Mellékeltlen küldöm a „Südostforschungen” számára a rég megígért kis közleményt a szerb nemzetiségi kérdés történetéről. Ne vegye, kérem, rossz néven, hogy ennyire megkéstem. Sok körülmény jött közbe, ami megakadályozott szándékom kivitelében. Szerettem volna mindjárt a német szöveget elküldeni, hogy a fordítással ne kelljen fáradnia, azonban csak félig értem el célomat, mert a fordítás bizony nem igen sikerült. Nagyon lekötelezne, ha szíves volna átolvasás közben a stílust helyyel-közzel németesebbé tenni. A kétséges helyek értelmének megállapíthatására mellékelem az eredeti magyar kéziratot is.

Ha a szerb kérdés érdekelné, ajánlanám kiadásra az 1790-i kongresszusra kiküldött császári biztos, Schmiedfeld altábornagy bizalmas jelentéseit. Kb. 20–25 oldalt tehetnek ki a levelek, amelyeket Gr[óf] Balassához intézett s amelyekben a tárgyalásokról nyíltan elmondja a véleményét. A levelek a kongresszus történetének nemcsak a legbecsesebb forrását jelentik, hanem azt is megismertetik, hogy a szerbség vezető rétege politikai törekvéseiben a papság volt. Egész sajtáságos vonás ez, merőben más, mint ami a ma-

¹⁶¹ Vö. 144. lj.

gyar, vagy a közép európai nemzetiségi törekvéseket jellemzi s így az általános társadalmi- és ideológiai történet szempontjából is tanulságos lenne megismertetése, kiemelése. A leveleket javarészt a Balassa-család levéltárából másoltam le húsz év előtt s kiegészítésük, összeszedésük könnyű munka volna számomra.

A „Handbuch”-cikk megírása még egy kis időt venne igénybe. Úgy tervezem, hogy március 15-re a teljes kézirat Münchenben lesz. Őszintén sajnálom, hogy a terminust nem tudtam pontosan betartani, de — higgye el — nem jószándékomon múlt. Nagyon megnyugodnék, ha a két-három hetet még ki tudná várni s volna lehetőség a halasztásra.

A napokban megjelenik egy bácskai településtörténeti tanulmány,¹⁶² ezt is elküldöm majd, szokás szerint, három példányban. Engedje meg azonban, hogy felhívjam figyelmét: a Südostforschungen utolsó száma, amelyet intézetem megkapott, az 1939. évi 3–4. szám volt. S vajjon nem volna szabad elkérnem E. Klebel, G. Lang és Fr. Beranek tanulmányait¹⁶³ is? Természetesen csak egy-egy példányban.

A Nagyságos Asszonynak kézsókjaimat jelentve, meleg baráti üdvözléssel maradok lekötözött,

igaz híve
Mályusz Elemér

Mellékelve: 1. Német kézirat 1–22 lap
2. Magyar kézirat 1–12 lap

63.
Bp., 1943. február 27.

Kedves Barátom!

A napokban feladtam címére egy kéziratot, a régóta esedékes cikket a szerb nemzetiségi kérdés történetéről. A mai időkben nem lehet tudni, mikor érkezik meg a posta, remélem azonban, hogy eljut kezéhez mind a magyar szöveg, mind pedig fordítása. Levelemben említettem, hogy a Südostforschungen utolsó száma, amelyet intézetem megkapott, az 1939. évi 3–4. sz. volt. Azóta meggyőződtem, hogy az 1939. évfolyam] pótfüzete és tartalomjegyzéke hiányzik, 1940-ből megjött 1–4. szám, de hiányzik tartalomjegyzék; 1941-ből semmit sem kaptunk, 1942-ből sem. Nagyon hálás volnék, ha sorozatom kiegészítését lehetővé tenné. A Handbuch részére a kéziratot rövidesen, talán két héten belül küldöm. Elnézését kérem a késedelem miatt.

Sokszor üdvözli

igaz híve
Mályusz Elemér

¹⁶² KÁLÓZI-NAGY BALÁZS: *A jászkunsági reformátusok beköltözése Bácskába II. József korában*. Bp., 1943.

¹⁶³ *A Südost-Institut* kiadványsorozatának (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten) 14., 23. és 24. kötetéről van szó: KLEBEL, ERNST: *Siedlungsgeschichte des deutschen Südostens*. München, 1940.; LANG, GRETE: *Die Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter*. München, 1941.; BERANEK, FRANZ J.: *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München, 1941.

64.
München, 1943. március 18.

Lieber Freund!

Verbindlichst danke ich Ihnen für Ihr Schreiben vom 21. v[origes] M[onats] Den Empfang Ihrer schönen Miszelle habe ich Ihnen ja schon bestätigt und darf Ihnen in diesem Zusammenhange nur noch mitteilen, dass ich den Text stilistisch sorgfältig redigiert habe und dass der Beitrag noch in diesem Jahrgang erscheinen wird. Es würde mich sehr freuen, wenn Sie die Briefe des Kaiserlichen Kommissärs Schmiedfeld bei uns, begleitet von einer entsprechenden Einleitung und den notwendigen Fussnoten, veröffentlichen würden. Ich könnte Ihnen für diesen Zweck einen Raum bis zu 35 Druckseiten zur Verfügung stellen.

Der Beitrag für das Südosteuropa-Handbuch eilt nicht allzu sehr. Sie brauchen sich wegen der Fertigstellung keine Sorgen zu machen. Bei derartigen Gemeinschaftsunternehmungen ist es so wie bei einem Geleitzug. Das langsamste Schiff bestimmt das Tempo der ganzen Gruppe. Und da wir sehr langsame bulgarische, serbische und rumänische Schiffe in unserem Geleit haben, brauchen die ungarischen Schiffe wegen ihres Tempos nicht besorgt zu sein.

Es tut mir herzlich leid, dass Sie unsere Veröffentlichungen unregelmässig erhalten. Ich werde sofort das Notwendige veranlassen.

Mit einem Handkuß an die gnädige Frau und dem Ausdruck herzlicher Freundschaft

stets Ihr
Valjavec

65.
Berlin, 1943. augusztus 9.

Lieber Freund!

Erlauben Sie mir, bitte, heute auf die Frage Ihres Beitrags für das Südosteuropa-Handbuch zurückzukommen und anzufragen, bis wann wir auf den Erhalt Ihres Manuskriptes rechnen dürfen. Ich wäre sehr froh, wenn Sie es sich so einrichten könnten, dass es etwa bis zum 1. Oktober d[ieses]s J[ahres] hier eintrifft. Auf alle Fälle wäre ich Ihnen für eine kurze Mitteilung sehr verbunden.

Wie geht es Ihnen und Ihrer Frau Gemahlin? Hoffentlich doch gut! Im Laufe des September gedenke ich für einige Tage nach Budapest zu kommen und würde mich sehr freuen, Sie bei dieser Gelegenheit wieder einmal zu sehen.

Mit besten Grüßen

Ihr
Valjavec

66.

München, 1943. augusztus 24.

Sehr verehrter Freund!

Da ich im September für etwa 10 Tage nach Budapest komme, würde ich mich sehr freuen, Sie bei dieser Gelegenheit begrüßen zu können. Ich treffe am 3. oder 4. dort ein und werde mir dann erlauben, mich mit Ihnen in Verbindung zu setzen. In der Hoffnung, Sie in dieser Zeit anzutreffen bin ich

mit besten Empfehlungen
Valjavec

67.

Bp., 1943. szeptember 4.

Lieber Freund,

ich bin bis zum 15. Sept. in Bp. u. würde mich sehr freuen, wenn ich Sie einmal sehen könnte.¹⁶⁴

Herzlichst

Ihr
Valjavec

68.

München, 1943. december 27.

Sehr verehrter Freund,

zum Jahreswechsel Ihnen u. Ihrer verehrten Gattin alles Gute. Bitte, teilen Sie Ihr mit, daß der theatergeschichtliche Aufsatz¹⁶⁵ bereits übersetzt ist u. eben in die Druckerei geht. Was macht Ihr versprochener Aufsatz über die serbische Nationalitätenfrage? Kann ich ihn noch im Jahrg[ang] 1944 bringen?

Sehr würde sich darüber freuen

Ihr stets ergebener
Valjavec

Ihr Buch über das Toleranzedikt¹⁶⁶ ist mir in Berlin leider verbrannt. Wäre es unbescheiden, wenn ich Sie um Ersatzexemplar bäte?

¹⁶⁴ Az újabb találkozásiról nincs tudomásunk, bár elképzelhető, hogy az létrejött, és ekkor kapta kézhez Valjavec a következő levelében visszaigazolt színháztörténeti tanulmányt.

¹⁶⁵ Mályuszné Császár Edit már nyomdakész szövege a háborús pusztítás áldozatául eshetett; a tanulmányt a *Südst-Forschungen* háború után megjelent évfolyamaiban sem találjuk.

¹⁶⁶ Vö. 100. l.j.

69.

München, 1944. május 10.

Lieber Freund!

Ihr Werk über den Erzherzogpalatin Alexander Leopold¹⁶⁷ wurde durch einen Unglücksfall, der mich betroffen hat, vernichtet. Da ich es für meine weiteren Studien dringendst benötige, würde ich Sie vielmals bitten, mir zu einem Exemplar dieses Werkes zu verhelfen. Ich bin selbstverständlich auch gerne bereit, es zu bezahlen und bitte in diesem Fall um Beifügung einer Rechnung. Ihren Aufsatz über das ungarische Städtewesen im letzten Heft der Századok¹⁶⁸ habe ich mit grossem Interesse gelesen und daraus sehr viel gelernt. Haben Sie noch einen Sonderdruck? Was machen die Briefe an den Grafen Balassa, die Sie mir schon vor längerer Zeit in Aussicht stellten?¹⁶⁹

Mit besten Grüßen und Empfehlungen, auch an Ihre Gattin, stets

Ihr
Valjavec

70.

Bp., 1944. június 13.

Kedves Barátom!

Mellékelten küldöm a magam és feleségem cikkének korrektúráját. Nagyon gondos, szép a szedés, alig akadt benne sajtóhiba. Becsületére válik [a] nyomdának! Hálásak leszünk, ha időt talál, hogy a tördelt korrektúrát ellenőrizze, vajjon újabb hibák véletlenül nem támadtak-e.

A „Sándor Lipót főherceg”-kiadványt mindjárt levele vétele után, május 30-án ajánlott küldeményként feladtam. Fogadja, kérem, szívesen. Örülök, hogy kisegíthettem vele. Ugyanakkor külön csomagban elküldöttem intézetem legújabb kiadványát, Bélay V.: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei,¹⁷⁰ két példányban. Remélhetőleg ez is megérkezett épségben. Lesz-e több hasonló munka, nem tudom; a nyomdaárak nagyon magasak. A „Türelmi rendelet”-ből még nincs példányom. Ha nem nagyon sürgős, kis „türelmet” kérnék.

A Gr[óf] Balassa-leveleket hamarosan küldhetném, ha szükség van rájuk. De ha nem sürgős, várnék, mivel időmet inkább olyan munkákra fordítanám — ameddig t.i. van idő — amelyek közvetlenül befejezés előtt állanak. Szeretném még idejében minél több dolgozatomat befejezni, mielőtt jegyzeteim megsemmisülnének.

¹⁶⁷ *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795*. Kiadta, a bevezető tanulmányt és a magyarázatokot írta MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1926. (Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris.) (Magyarország újabbbkori történetének forrásai. Kormányzat- és közigazgatástörténeti iratok.)

¹⁶⁸ A magyarság és a városi élet a középkorban. *Századok*, 78. (1944), 36–52. (Klny. Bp., 1944. 28.)

¹⁶⁹ A szerb kérdés kapcsán 1943 februárjában kilátásba helyezett másik tanulmányról van szó. Vö. Nr. 62.

¹⁷⁰ BÉLAY VILMOS: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVIII. századig*. Bp., 1943. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 8.)

Engedjen meg részemről is egy kérést. A „Südostforschungen” utolsó kötete, amelyet megkaptam, az 1942. évi (VII. évfolyam) 1/2. füzete volt. Ha időközben jelentek volna meg újabb kötetek, kérem, küldesse el. Nagyon érdekel mindaz, amit folyóírata tartalmaz.

Sok meleg üdvözzettel maradok

igaz híve
Mályusz Elemér

71.

München, 1944. július 5.

Lieber Freund!

Verbindlichsten Dank für Ihre Veröffentlichung der Schriftstücke und Briefe des Erzherzogs Alexander Leopold, die ich im Zusammenhang mit Studien über die Entwicklung des mitteleuropäischen Konservatismus¹⁷¹ dringend benötige. Ich freue mich immer wieder über Ihre umsichtige, gediegene Darstellung, die ihresgleichen sucht! Auch die Arbeit über das Komitat Máramaros habe ich in zwei Exemplaren gleichfalls erhalten. Vielen Dank! Sehr verbunden bin ich, dass Sie mich auf die Säumnisse unseres Kommissionärs hinsichtlich der Übersendung meiner Zeitschrift aufmerksam machen. Ich habe sofort das Entsprechende veranlasst.

Die Graf-Balassa-Briefe könnte ich zwar in der nächsten Zeit schon gut brauchen. Wenn Sie imstande wären, diese ohne grosse Schwierigkeiten demnächst fertigzustellen, so wäre ich Ihnen sehr verbunden. Aber ich will nicht ungebührlich drängen und Sie von der Fertigstellung wichtigerer Arbeiten aufhalten. Ich sehe ein, dass diese vorangehen. Wir befinden uns hier in einer durchaus gleichgearteten Situation, sodass ich mich in Ihre Erwägungen sehr gut einfühlen kann.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen und einem Handkuß an die gnädige Frau bin ich mit unveränderter Gesinnung stets

Ihr
F. Valjavec

¹⁷¹ A délkelet-európai németiség tematikai keretein túllépve a 40-es évek elejétől, majd pedig fokozott mértékben a világháború után, Valjavec szellemtörténeti kérdések vizsgálata felé fordult. 1944-ben, majd az 1945-ös 2. kiadásra lényegesen kibővítve jelent meg a „Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert”. Szervesen kapcsolódott ehhez az 1951-ben napvilágot látott „Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770 bis 1815”. E munkák egyenes folytatásaként készült a „Geschichte des österreichischen Konservatismus” (halála miatt ez sajnos kéziratban maradt), melynek előmunkálatai már a jozefinizmus kötettel párhuzamosan, a 40-es évek elejétől folyamatban voltak. A témában való elmélyülését bizonyítja levélváltása 1943-ban Váczy Péterrel (kapcsolatukhoz vö. 49. l.). Az ekkor épp a Lipcsei Egyetemen vendégprofesszorként előadásokat tartó magyar középkorász a következő szemeszterben tartandó budapesti vendégelőadásra kérte barátját (1943. július 17.). Valjavec válaszában (távirat Váczy lipcsei hotelcímére, d. n.) örömmel elfogadta az invitálást, és címként az „Entstehung des Konservatismus in Mitteleuropa” témakört javasolta.